BIBLIOTÉKA

PAEDAGOGICKA.

SBÍRKA SPISŮV

PRO

UČITELE, PĚSTOUNY, RODIČE

A PRO VZDĚLAVATELE LIDU VŮBEC,

VYDÁVANÁ

POMOCÍ OSVĚDČENÝCH NAŠICH PAEDAGOGŮV.

SVAZEK XXXIX.

Řed. Dra. LINDNERA

ŽIVOT J. A. KOMENSKÉHO.

V PRAZE 1878.

NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNĚHKUPEC

pro paedag. literaturu a učebné pomůcky.

JAN AMOS KOMENSKÝ.

Lindner, Gustav Adolf

Řed. Dra. G. A. LINDNERA

ŽIVOT
J. A. KOMENSKÉHO.

UČITELŮM [redacted]

PODÁVÁ

JOS. K. NEJEDLÝ,
UČITEL NA CHLAPECKÉ ŠKOLE V HOŘE KUTNÉ.

S PODOBIZNOU J. A. KOMENSKÉHO.

V PRAZE 1878.
NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNĚHKUPEC
pro paedag. literaturu a učebné pomůcky.

OBSAH.

Věhlasný filosof a známý paedagog dr. G. A. Lindner počal nákladem vídeňského kněhkupectví «A. Pichler's Witwe & Sohn» vydávati bibliotéku klassiků paedagogických, jejíž prvním dílem jest Komenského «Veliká didaktika.» Úvodem k prvnímu tomuto spisu dotčené sbírky jest životopis J. A. Komenského, sepsaný dr. Lindnerem samým.

Ač mnohý již znamenitý spisovatel vylíčil život arciotce našeho ve světě paedagogickém, přece, jak uznáno, žádnému nepodařilo se, vylíčiti jej tak dokonale se všech stránek, jak to dr. Lindner učinil. To přimělo mne, odíti německý originál v české roucho, kteréžto práce však podjal jsem se toliko laskavým přivolením slovutného p. spisovatele.

Na kolik úkolu svému jsem dostál, svědčiž slova Jeho samého:

Těším se tomu, že Jste životopisný nástin J. A. Komenského, který jsem pro širší kruhy jazykem německým byl sepsal, našemu obecenstvu v tak věrném převodu přístupným učinil, a přeji si jen, aby i v této podobě k bližšímu poznání zakladatele novější paedagogiky, zejmena v kruzích našeho národního učitelstva, přispěl! —

Vzdávaje povinné díky slovutnému p. spisovateli za laskavé překladu přehlédnutí, mám jediné toliko přání, aby s takovou pílí a upřímností čten byl, s jakou o něm pracováno.

Jos. K. Nejedlý.

„Čisté, hluboké, láskyplné, překypující srdce, neustálá vůle, neunavná jak ve velkém tak v malém rovně věrná píle, bohatá fantasie, velice nadaný, samostatně myslící, daleko zírající duch v Komenském společně působily, podporovány jsouce mnohostranným věděním a bohatou v nejtěžších osudu nárazech získanou zkušeností. S touto hojností darů dlouhou řadu let na poli stál vychování, potřebně v praxi tvoře, nezapomenutelně a snad nepředčitelně působě v theorii. On poznal možnost vychování na základě lidské přirozenosti, on pracoval pro právo dítěte na toto vychování, on prohlásil vychování za záležitost celé obecnosti, povinnosti státu, on svěřoval jemu vysokou moc zlé přemáhající a proto věřil, svědkem jsa boje politování nejhodnějšího, zároveň v možnost ušlechtění člověčenstva."

Dr. Eugen Pappenheim:
„AMOS COMENIUS, ZAKLADATEL NOVÉ PAEDAGOGIKY."

Sto let po objevení Ameriky, v malém místě na moravsko-uherských hranicích, ze slovanských rodičů zrodil se muž, kterým nejnovější epocha vychovatelství i vyučovatelství rozhodně počíná se a na kterého v tomto okamžiku oči všeho školstva jsou obráceny. Jest to a p o š t o l s k á p o s t a v a b i s k u p a č e s k o - m o r a v s k ý c h b r a t ř í, onoho pronásledovaného vyznání, které nikoli katolické, ne evangelické, nikoli lutheranské, ne reformované, nýbrž jednoduše křesťanské bylo — spisovatel sta děl, která ještě za žití jeho do řečí evropských a asiatských překládána byla, jakž je i podnes v nových a opět nových vydáních obecenstvo s dychtivostí rozebírá, — veliký muž, jejž anglický parlament, knížata a státníci do zemí svých volali — pronásledovaný uprchlec a tichý trpitel, jehož osamělý hrob na dálném břehu severního moře v cizí zemi leží! Působení jeho jest tak velevýznamnó, že velikolepý pokrok, který na roli vyučování před našima očima se dokonává, toliko zá navrácení se k jeho zásadám vychovatelským, k jeho pravidlům vyučovatelským mnín býti může. V listech následujících chceme znamenitému žití tomuto, v kterém život a působení, činnosť a trpění, přízeň a pronásledování tak úzce jsou spleteny a který konečně po osmdesáti letech na výši zaslouženého uznání a Bohu oddaného spokojení tak harmonicky vyznívá, pozornosť svou věnovati a je stopovati; chceme kněze a učitele lidstva na putováních jeho rozličnými zeměmi Evropy a výtvory jeho ve stech spisův uloženými následovati. Dalecí jsouce slepého zbožňování chceme i lidských jeho poklesků, literárních jeho slabostí vzpomenouti; především ale chceme ducha našeho povznésti porovnáním toho, co chtěl, a čeho my nyní po dvou stech letech dosahujeme.

To činíce chceme taktéž přiložiti jeden lístek ku věnci slávy, kterými naše osvícené století památku velikého muže ozdobilo; i bohatě odměněni budeme, když listy těmito porozumění ideí a snah proslaveného učitele a nejlepšího člověka něčím přispějeme.

G. A. Lindner.

I.

Komenský v otčině.

Jan Amos Komenský narodil se 28. března r. 1592 v Uherském Brodě [1]) v sesterské Moravě. Jméno Comenius bylo tehdáž velmi obvyklé (srovnej Ratichius, Jungius a j.) latinisování jména Komenský [2]), kteréž zřejmě tomu nasvědčuje, že předkové jeho z nedaleké osady „Komna“ zvané pocházejí.

Otec našeho Komenského, Martin Komenský, zámožným byl mlynářem, s duší i s tělem jednotě českomoravských bratří oddaný. Nemálo působila na první vychování i potomní směr života Komenského jednota tato, zaujímající střed mezi římskými katolíky a husitskými utrakvisty, jejíž počátek již r. 1547 stopujeme, a kteráž libovala si ve svobodomyslném nazírání věcí konfessionálních, za to ale mravností celého života svého se vyznamenávala. O prvních letech mládí Komenského dostává se nám zpráv jen velmi sporých; jest nám však předce uznati, že již v domě otcovském v srdce jeho vloženo ono símě mravnosti a pravé nábožnosti, kteréž pak tak krásné mu ovoce neslo po celé pouti života.

Již v 10. roce věku svého (1602) ztratil mileného svého otce a tak nechán jest bez určitého zaměstnání svým poručníkům, kteřížto však pramálo o svěřence svého se starali. Neboť teprv v šestnáctém roce vidíme ho ve škole latinské; nemožno nám však stanoviti, které šťastné okolnosti obrat tento způsobily, aniž která škola nám Komenského vzdělávala. Smutný byl to asi dojem, jehož tuto se mu dostalo, poněvadž sám čas tam strávený za ztracený má a těmito slovy bolu svému ulehčuje:

---

[1]) Palacký, Raumer (dějiny paedagogiky II. 39) a j. stanoví malou, as hodinu od Uherského Brodu vzdálenou dědinku „Nivnice“ rodištěm Komenského, a v pravdě jest také v matrice university Heidlberské co „Johannes Amos Nivanus Moravus“ zapsán. On sám však ve svých spisech (Opera omnia III. 72) Hunno Brodensis, t. j. Uhersko-Brodský se píše, kdež také rodiče i bratří a sestry jeho věčný spějí sen. — Zcela jistě jest ale v tomto městě neb nedaleko narozen. Dle novějších bádání nenarodil se Komenský v Uher. Brodě, nýbrž v Nivnici. Vide „Učit. listy“, 1877 č. 24.

[2]) Podnes ještě u Slovanů s jménem „Comenius“ se potkáváme.

„Kéž by mi Joviš uplynulá léta navrátil!“ [3])

Ano on doznává, že toto zanedbání a opozdění se v učení, kteréž mnohou trpkou mu připravilo chvíli, vdechlo mu záhy útrpnosť a soustrasť s jinými. [4]) Okolnosť tato, že Komenský v dospělejším již věku do školy vstoupil, dovolila mu, aby jasným zrakem poznával tehdejší způsob učení i nedostatky jeho odkrýval, učinila Komenského velikým všech škol reformatorem.

Dva toliko roky (1608—1610) meškal Komenský na škole latinské; tu uzrál v něm úmysl, státi se knězem jednoty bratrské, a k tomu účelu na vhodném učilišti se vzdělati. Pražská universita byla tehdáž v rukou utrakvistův — „odpůrců“ to „bratří“; a ač bylo již v zemi ku vzdělání kněží potřebných škol a kollegií, tak ku př. v Přerově, ve Fulneku, Prostějově a jinde: přece tenkráte nebylo nic neobyčejného, že kandidáté theologie vzdělání své na universitách v Německu v Heidlberku, Wittenberku, ano i v Baselu a j. hledali. Tak také Komenský r. 1610 nejprvé do Herbornu v Nasavsku, potom do Heidlberku se odebral, aby další dvě leta vědeckým studiím, zvláště theologickým, se věnoval. Na to vydal se na cesty do severozápadních zemí evropských; snad tenkráte i Anglicko již navštívil. Roku 1613 potkáváme se s ním v Amsterodámě, kteréžto město jedenkráte starci bez otčiny posledním mělo posloužiti odpočinkem. Obohacen hojnými vědomosťmi theoretickými i názory živými zavítal r. 1614 opět ve svou otčinu. [5])

Čas tedy od r. 1608—1614, od 16. do 22. roku života jeho, jsou leta jeho učení. V tomto ku podivu krátkém čase dokončil tedy Komenský základy svého vlastního vzdělání, na nichž potom vztýčil smělou budovu svých dalekosáhlých plánův a prací.

Již v tuto periodu spadají prvotiny jeho literárních prací. Za pobytu svého v Herbornu činil přípravy k česko-latinskému slovníku, o kterémž díle (ovšem nikoli bez ustání) plných 44 roků pracoval, a jež v čase tisku velikým požárem v Lešně r. 1656 úplně bylo zničeno. [6])

---

[3]) Didaktika XII. kap. 13.

[4]) Opera did. omnia I. 442.

[5]) Na zpáteční cestě své zdržel se ještě v Heidlberku, kdež onemocněl, a kdež mu i peníze docela došly. Pěšky tedy vydal se na cestu do Prahy, odkudž teprvé do vlasti se odebral.

[6]) Tento spis „Linguae bohemicae thesaurus“ (poklad českého jazyka) měl býti úplným, dokonalým slovníkem, dokonalou správnou grammatikou, měl obsahovati všecky zvláštnosti a okrasy české řeči, a takovým dílem býti, „jakéž v obecných jazycích sotva kde se vyskytá.“ V dopisu Montanovi naříká Komenský: „Tato nejvýš namáhavá a trapná práce 44letá

Mladý věk jeho nedovoloval mu, aby přijal posvěcení kněžské; proto uvázal se dvaadvacetiletý Komenský na vyzvání mocného ochránce jednoty bratrské a zemského hejtmana markrabství moravského pana Karla ze Žerotína ve správu bratrské školy Přerovské [7]), čímž krásná naskytla se mu příležitosť i vítaná ku přemýšlení, jak by mládež k radostnějšímu i ochotnějšímu vědeckému studiu upoutána býti mohla o úspoře vydání a nákladu i námahy při otvírání škol a o zlepšení methody vyučovací. [8])

Ovocem tohoto dvouletého působení Komenského od roku 1614 až 1616 jest pojednání: „O snažší způsobě vyučování latině", kteréž pod názvem: „Grammaticæ facilioris præcepta" (pravidla snažší grammatiky) v Praze 1616 tiskem vyšla.

Zatím dosáhl Komenský 24. roku věku svého; byl na kněžství posvěcen a k úřadu kazatelskému v jednotě bratrské (do Olomouce?) povolán. Všecek nadšen pro toto své nové povolání vydal již následujícího roku náboženský spis „Listové do nebe."

Když byl již v úřadě tomto dva roky upřímně působil, přesazen byl r. 1618, kterýmž rokem veliká válka třicetiletá prapor svůj vztýčila, v jiný, jemu více slibující úřad; došlo ho totiž vyzvání do Fulneku, nejstaršího to sídla bratří českých na Moravě, kdež vedle úřadu kazatelského taktéž dozorství nad nově tam zřízenými školami bratrskými převzal a tudíž vítanou nalezl příležitosť, pokračovati ve svých didaktických studiích.

Co zatím bouře války třicetileté více a více nad hlavy naše se blížila, žil Komenský tři nejšťastnější roky činného svého života. Zde také Komenský poprvé se oženil. Roku 1621 vtrhla část vojska španělského do Fulneku, město vyloupila a vypálila. Komenský ztratil tu veškero své jmění, svou bibliotheku, jakož i spisy, kteréž skrývaly plody jeho didaktických prací této periody.

---

nyní, když již k tisku byla připravena, zároveň s celou mojí bibliothekou, tiskárnou a celým městem Lešnem nepředvídaným požárem obětí plamenů se stala." — Tato ztráta, pro českou literaturu za nenahraditelnou považovaná, teprv v našem století nahražena byla nám ovocem třicítileté píle, slovníkem Jungmannovým.

[7]) Kde postaven mu krásný pomník prací sochaře Pražského Seidana, a kterýžto pomník v srpnu r. 1874 slavnostním způsobem za přehojného účastenství všech vrstev obyvatelstva odhalen.

[8]) Srovnej Opera didactica omnia I. p. 442: „Multa igitur et multum animo volvebam . . ." Komenský zajisté mnohou svou hlavní ideu, tak zvláště věcné učení, vedlé mluvního na Přerovské škole prakticky zavedl. Odtud v mnohých knihách poznámka, že za správy jeho v Přerově reálné gymnasium (!) povstalo.

To bylo počátkem pronásledování, kteréž od nynějška jak na hlavy nekatolického lidu zvláště, tak i na jednotu bratrskou a její kněží rozlévati se počalo, až konečně vystěhováním se 30.000 rodin, mezi nimiž bylo 500 šlechtických, poslední jeho kapka byla vycezena.

Bouře pronásledování, která jednotu bratří rozptýlila, nemohla přece docela ji zničiti. V okamžiku největší tísně hvězda jí zazářila, která taktéž i našemu Komenskému jasně svítila, až mu konečně i stezku přes hranice zemské naznačila. Hvězdou touto byl dříve již podotčený ochráı ce „bratří", pán Karel ze Žerotína.

Tento neúčastnil se povstání českých stavů proti Ferdinandovi II. a ušel tak pro věrnosť svou, nehledě jeho vyznání, na nějaký čas krutému pronásledování. On mohl tudíž spoluvěr::ům svým na 24 panstvích, kteráž v Čechách i Moravě mu náležela, vítaného popřáti útočiště. Zvláště panství Brandýs nad Orlicí v severovýchodních Čechách bylo bratřím pravou zaslíbenou zemí. Sem utekl se se 24 kněžími také náš Komenský, kterýž již v strašných těchto pohromách, aby neštěstí jeho bylo dovršeno, milovanou manželku svou a dvé dítek svých hořce byl oplakal.

Neutlumitelné nutkání k uveřejňování výrazů myšlének jeho nitra, kteréž jako červená niť celým životem Komenského se vine, přes všechny takové pohromy ani nyní ho neopustilo. Celá řada spisů, které obsahem svým ku jednotlivým dobám této těžké periody se pojí, nezvratné dávají svědectví, jak tento veleduch, povýšený nad změny individuellního osudu i onoho své rodiny, vždy toliko všeobecnosť na zřeteli má a jak vědom si jsa svého poslání, za všech okolností jen na veliký prospěch svých spoluvěrců, svého národu a nad tyto výše, dále jestě — na větší účel člověčenstva pomýšlel.

Dříve, než pronásledování rychlými přikvapilo kroky, psal, tuše pronásledování jednoty: „Præmonitiones adversus Antichristianas seductiones" (Napomínání proti sváděním Antikrista) — spis to, který toliko v rukopise, nikoli tiskem vyšlý, se zachoval.

Po čas pronásledování psal pak následující spisy:

„Přemyšlování o dokonalosti křesťanské" — Praha 1622 — kteréžto pojednání dokonalosť, v konání i zkoušení Bohu oddaném záležející představuje. Dále:

„Nedobytelný hrad jméno Hospodinovo", rovněž v Praze téhož roku vydaný spis, kterémužto přidána jest Komenského vlastnoruční kresba Fulneku (datum 10. října 1622).

Když pak r. 1624 na pána ze Žerotína naléháno, aby „bratřím poslední jim skýtané ochrany odňal," vydal další tyto náboženské spisy:

„O sirobě“ t. j. o ztrátě milých přátel, ochránců a dobrodinců . . . ; opětně v českém i polském jazyce vydaný spis; taktéž „Hlubina bezpečnosti“, která v divém víru všech lidských věcí toliko v Bohu, středisku světa, nalezena býti může.

Veškery spisy tyto potěšné [9]) zastiňuje allegorický spis, který Komenský r. 1623 v úkrytu svém u Brandýsa nad Orlicí, pod skalní stěnou lesem pokrytou, Klopoty zvanou, tam kde nyní jednoduchý pomník na genia toho upomíná, sepsal. Spis tento, který perlou jest české literatury prosaické, a který Komenský šlechetnému příznivci a ochránci svému laskavému věnoval, tento má nápis;

„Labyrint světa a ráj srdce“ dokončený 13. prosince 1623; poprvé tiskem vyšel v Lešně r. 1631 a později opětně přetištěn a v cizí jazyky přeložen. Obsahuje spisovatelovo filosofické nazírání světa, ve formě dramatu allegorického. Toto světa nazírání jest ono křesťanského pessinismu — náhled — soud o marnivosti lidských snažení v labyrintu tohoto světa, z kterého nižádného není východu než k Bohu, neb — v sebe sama, oko ráje srdce. Ovšem bylo asi pronásledovanému uprchlíku, knězi rozptýlené církve, manželovi choti své a dítek milých zbavenému v osamělé skalní, lesní sluji živěji než kdy jindy zřejmo, že ono „summum bonum“, nejvyšší dobro a statek, které na mysli mu tanulo, a jež hledal toliko ve formě vzdání se všech statků této pozemské dočasnosti dosaženo býti může. Náhled tento po všechny časy a u všech národův bude a potrvá věrou a náboženstvím těch duchů, kteří s to jsou, illuse smyslnosti odkrýti a závoj „Maje“ (dcera Atlasova a matka Merkurova; viz Mythol. řeckou) odhaliti, který jeviště tohoto světa zahaluje.

Však také esthetická a jazyková forma této v nevázané řeči sepsané básně jest vzorna. Poutník provázen dvěma vůdci královny světa „Moudrosti“ „Všudybudem“ a „Mámením“ pohlíží zprvu s vysoké věže na tento svět a ubírá se na to na tržiště života, aby ona bláznovství, ony třeštivosti, jichž dopouští se náruživostem oddané množství předsudků prostým pohledem pozoroval — a pak je bičoval. Všechny stavy společnosti, všecky kategorie lidského života musí se zde podrobiti přehlídce, aby pak podrobily se i kritice čistého nepředpojatého rozumu lidského. Že devětadvacetiletý Komenský byl s to, vznésti se na toto stanovisko vášní prosté nepředpojatosti, kteréhož lidé po výtce teprv na sklonku života svého, ano někteří ani nedosahují: významno jest pro vysoké ony zá-

---

[9]) Mimo uvedené tu spisy zaměstnával se Komenský ještě v svém jsa úkrytu u Fulneku metrickým zpracováním žalmů Davidových, jichž jediný exemplář Pražská universitní bibliotheka chová. Srovnej Fr. J. Zoubek: „Život J. A. Komenského.“ Praha 1871. Str. 8. a 110.

mysly, které tohoto veleducha nadchnuly. Že báseň, která ničemnosť a obrácenosť lidského jednání na této zemi odkrývá, konečně v náboženská rozjímání vyznívá, zajisté žádnému divno nebude, jemuž možno jest, vmysliti se ve stav Komenského. Toliko náboženská myšlénka to byla, která mu v tom okamžiku síly a mravní odhodlanosti vdechnouti mohla, když veškery podpory pod ním i vedle něho kolísati počaly.

Neboť již r. 1624 znova pronásledování hlavu svou vztýčilo; nemohlo dříve stanouti, dokud kněží a vyznávači jednoty bratrské skrývali se a ve skrytu tomto svému přesvědčení o sjednocení u víře nyní již zemi věrně mohli trvati. I naléháno na pána ze Žerotína, aby bratřím více útulku nepopřával a jich nechránil, kteří nyní v útočisti svém na vystěhování již pomýšleti byli nuceni. Tenkráte bylo to, co Komenský své stejnověrce v severních Čechách potajmě navštěvoval, kde již r. 1457 jednota bratrská na panstvích Žamberku a Rychnově prvé své osady založila. V zájmu jednoty podnikl také r. 1626 vyslaneckou cestu do Polska, z které však ještě jednou do Čech se vrátil.

Tu ještě na hranicích zemských při ústí Labe dostalo se mu pohostinného přijetí. Bylo to na panství pana Sádovského ze Sloupna, který českým bratřím pomoci poskytl. Zde bylo to, kde r. 1627 základ položen k jeho „Didaktice“. Však nechť autor sám o tom nás zpravuje. [10])

„Počátek didaktických svých studií kladu na rok 1627, ač již dříve počíti jsem mohl. Neboť hned jak dostalo se od akademie v Jeně veřejného uznání a pochvaly spisu Wolfganga Raticha: De studiorum rectificanda methodo consilium (návrh ku zlepšení methody studií) r. 1612 vyšlému, chvála jeho k sluchu mému se donesla — bylť jsem tenkráte v Herbornu v Nasavsku studiemi zaměstnán, tak že když pak r. 1614 do Moravy jsem se navrátil a Přerovskou školu spravoval, jemnější cestu při vyučování chlapců raziti jsem si umínil a právě proto sepsal jsem „Pravidla snažší grammatiky“ (facilioris grammaticæ præcepta), která potom r. 1616 v Praze tiskem vyšla. Když pak jsem r. 1618 na pastorství do Fulneku i ku správě nově tam zřízených škol povolán byl, počal jsem o jiném přemýšleti a papíru svěřovati, což však po třech letech za své vzalo, když Španělové do města vtrhli, a knihovna má zničena byla. Teprv r. 1627 naskytla se mi vítaná příležitosť, navrátiti se k týmž studiím. My evangeličtí duchovní, kterými v následku císařského ediktu po celých Čechách i Moravě povrhováno, zdržovali jsme se v malém počtu v pohořích Českých poblíž pramenů Labe u svobodného pána

[10]) „De primis occasionibus, quibus huc studiorum delatus fuit auctor, brevissima relatio.“ Opera didactica omnia. Úvod k I. dílu.

Jiřího Sádovského ze Sloupna. Jednomu z nás, Janu Stadiovi, svěřil vyučování svých tří synů, kterýž mne za sdělení některých základních pravidel zlepšeného vyučování požádal, a jemuž ochotně jsem posloužil. Když jednou jsme do sousedního hradu Vlčického se ubírali, abychom znamenitou knihovnu pána Silvera si prohlédli, stalo se náhodou, že přišel jsem na „Didactiku Eliáše Bodina“ právě z Němec přinesenou. Četba tohoto díla ponoukala mne ku sepsání podobného díla v řeči mateřské a ovšem časem i k jeho uveřejnění. To schválili mi ostatní bratří, jež o úmyslu svém jsem zpravil, ano to stalo se výslovným jich přáním. V témž čase totiž nový opět vyšel císařský edikt, aby sepsáni byli oní evangeličtí církevní hodnostáři, kteří víru svou opustiti nechtějí a se vystěhovali. Při tak velikém úpadku kostelův a škol ve vlasti, kterýž před našima očima stále se otvíral, srdce nás zabolelo; při tom však přece těšila nás (proč měl bych toho tajiti) naděje, že smilování boží opět jednou k nám se vrátí, a tak byli jsme přinuceni, horlivě přemýšleti o prostředcích nápravy onoho úpadku. A tu nalezli jsme této rady: aby, Bůh-li milosrdenstvím svým nás navštíví, především mládeži ku pomoci se přispělo a sice neodkladným zařízením škol, které by dobrými učebnými knihami a jasnými methodami opatřeny byly, aby studium věd, mravnosti a zbožnosti co možná nejvíce opět počalo. S vnitřním zápalem ruce k dílu jsem položil (ač jiní brusy mi byli) tak že jsem v lůně vlasti tolik učinil, kolik jsem jen mohl. Poněvadž pak následujícího roku 1628 (ana pronásledování bouře více a více zuřila) přinuceni jsme byli na vše strany se rozprchnouti, dostal jsem se do Lešna v Polsku; aby pak vyhnanství snesitelnějším učiněno mi bylo, byl jsem nucen, opět školství se věnovati, a poněvadž nikoli na zdař Bůh práce chopiti jsem se chtěl, novou bylo mi pohnutkou studiem didaktiky se zanášeti. Tenkráte v Německu mnozí pædagogové vystupovali a současně slabý jen zásvit naděje do vlasti se navrátiti proniknul černými chmůrami vyhnanství. Tak stalo se, že znova snažil jsem se, didaktické spisy své ještě jednou začíti a je vším předcházejícím, vlastním i cizím na větších a pevnějších základech založiti, až jsem se se zvláštní sebedůvěrou odhodlal pokus tento zcela nový: „Didactica magna, velká didaktika neb umění všemu všecky učiti“ pojmenovati.

Z nelíčené této zprávy o pohnutkách, které spisovatele ku didaktickým studiím zavedly, vysvítá:

1. Že spis Ratichův: „De studiorum rectificanda methodo consilium“, jejž již v Herbornu roku 1612 v čase svých studií poznal, vzdálenější — a v bibliothece starého zámku Krkonošského náhodou

nalezená didaktika Eliáše Bodina bližší byla pohnutkou k sepsání jeho „didaktiky.“

2. Že však pravá příčina, která jeho a přátele jeho k tomu měla, aby tak obsáhlé dílo k reformě školstva naložil, toliko patriotická byla naděje, že ubohé, nešťastné otčině toliko touto cestou a nižádnou jinou pomoženo býti může. Na své sourodáky krajany Komenský zprvu pomýšlel, neboť „didaktiku“ v létech 1628—1632 vypracoval v české řeči; teprv později, když ve dlouholetém vyhnanství, jakož mnohými cestami a stykem s rozličnými národy duch jeho v jakousi kosmopolitickou šíř se vyvinul, odhodlal se, pro rodáky své určené dílo latinským přepracováním širším kruhům přístupným učiniti. [11])

3. Konečně z toho na jevě jest, že Komenský „Didacticu magnu“ sám za hlavní, mistrovské didaktické své měl dílo, poněvadž v něm ještě jednou vše důkladně s neustálým vztahem na předcházející, vlastní a cizí spořádati sobě umínil. Plných dvacet rokův uplynulo, než plán tento k dokonalé zralosti dospěl. Dosti budeme míti ještě příležitosti, o mistrovském díle tomto pojednati.

Pronásledování vrcholilo konečně císařským patentem ze dne 31. července 1627. Když dosavadním ochrancům bratří, svobodnému pánu ze Žerotína a pánu Sádovskému, taktéž vypovězení ze země stalo se údělem, přinucen byl i Komenský s přátely svými vlasť drahou, vřele milovanou opustiti a do — vyhnanství se odebrati. Bylo to v měsíci únoru, v tuhé zimě r. 1628, když Komenský v průvodu tchána svého Jana Cyrilla, šlechetného svého ochránce, pána Sádovského, polské jedné slečny, Kristiny Poniatowské, která jim svěřena byla, a několika kněží Čechy opouštěl. [12]) Když pak na hranice Česko-Slezské přišli, poklekli a v slzách se rozplývajíce Boha prosili, aby milosrdenství své neodvracoval od otčiny milé na dobro a semeni slova svého nedal zaniknouti docela . . . . [13])

Komenský na Lešno byl odkázán.

[11]) Ještě r. 1657. končí dotčenou zprávu v příčinách k sepsání didaktiky těmito slovy: „Favete et quod genti meae votis destinatum prodesse non potuit, num Vobis, quibusenunque prodesse queat, Viďete!“ (Přijmětež přívětivě a přihlédněte, že to, co po mém přání národu mému určeno bylo, jemu ale nemohlo s prospěchem býti, Vám, komukolivěk, užitečno býti může!) Op. did. om. Úv. k I. dílu. A jinde praví: „Conscripta ergo nobis fuit Didactica in usum domesticum, ideoque linqua vernacula; latine enim commentari numquam venerat in mentem . . .“ Op. did. om. II. p. 8.

[12]) Pán ze Žerotína do Vratislavi se odebral.

[13]) Fr. Palacký: Život J. A. Komenského. Čas. čes. musea 1829, III. 19—55.

II.

L E Š N O.

S přátely svými dorazil Komenský 8. února 1628 do Lešna v Polsku, kdež se mu brzy nová otevřela vlasť, a kdež také nejdůležitější práce jeho literární dospěly. Do Lešna opět a opět vracel se z četných svých výletů a cest, v Lešně téměř třetinu života svého strávil, totiž od r. 1628 až do rozboření města r. 1656.

Nikoli bez příčiny zvolili si vystěhovalci toto místo. V Lešně již od r. 1547 byla osada bratrská a od r. pak 1555 reformovaná evangelická škola. Kdežto Luterané při vystěhování se po všech krajinách Německa se rozprášili a při tom mnozí válkou neb jinými nátisky zahubeni byli: vytáhli čeští bratří ve více celistvých sborech buď do Uher, kdež náboženská svoboda potrvala, buď do Polska a Pruska. Osad bratrských tu bezmála ke stu se počítalo.[1]) Příchodem nových a opět jiných zástupů, k nimž mnohdy i tuzemci se přidávali, vytvořilo se město Lešno jakožto hlavní sídlo církve bratrské, tak že po svědectví Komenského r. 1629 velkým bylo již městem se třemi náměstími, dvaceti ulicemi a 1600 domy.

Vystěhovalci vlídně přijati byli od Rafaela hraběte z Lešna (Leszczynského). Komenský znova školství se věnoval na tamějším gymnasiu[2]) a hned se svými didaktickými počal studiemi. Dopisoval si s mnohými učenci svého času, jmenovitě pak se Sigmundem Eveniem, Abrahamem Mencelem, Paliurem, Jonstonem, Mochingerem, Docemem, Jiřím Winklerem, Martinem Moserem, Niklassiem, Hartlibem, kterýmž také hned z počátku sdělil idey své, o potřebě reformy vyučování a sepsání potřebných učebných kněh; myšlénce jeho však nedostalo se tako-

---

[1]) Gindely: „O životu a činnosti J. A. Komenského v cizině·“ Zas. zpr. české společnosti věd 1855. Str. 483.

[2]) V mnohých biografiích (Seyffarth str. 12, Palacký n. j. m., Pappenheim a j.) uvádí se Komenský jako ředitel či rector gymnasia Lešenského. Poněvadž však, jak Fr. J. Zoubek ve své s velikou péčí psané biografii („Život Jana Amosa Komenského“ Praha 1871, str. 27) udává, r. 1635 učitelskému sboru napomenutí dáno bylo, by pilněji než dosud pracoval, při čemž mu zároveň nová forma ve smyslu Kom. dána byla: jest pravdě nepodobno, že Kom. tehdáž gymnasium Lešenské spravoval; pravdě jest podobnější, že po usnešení synody 6. října 1632 toliko na studie dospělejší mládeže dohlížeti měl, která na cizozemské akademie byla posýlána. — Kromě toho zaměstnával se Komenský také vyučováním jinochů z rodů šlechtických.

vého uznání a přijetí, jakého očekával. Jen jediný z těchto mužů pojal ideu Komenského s ohnivou horlivostí a také o provedení a uskutečnění její největších dobyl si zásluh; jest to Angličan Samuel Hartlib, s nímž ještě dále se potkáme.

První znamenitější ovoce z času prvního pobytu v Lešně jest dokončení českého textu „Didaktiky neb umění umělého vyučování.“ Tento spis, jehož počátky v čas zdržování se v lesích Krkonošských spadají, dokončen byl r. 1632. Originál jeho nalezen byl teprv r. 1841 v archivu Lešenském od slovutného fysiologa prof. Purkyně a r. 1849 společností českého musea poprvé tiskem vydán.[3])

Činnosť Komenského v této době byla neustálá. Nejednalo se mu jenom o to, aby načrtl theoretické rysy nového vyučovatelství na nových, zdravých a přirozených základech: on cítil se jako praktický učitel k tomu povolán, aby zlepšenou školu tak rychle jak jen možno a tak dobře v život uvedl. K tomu sloužiti měla dlouhá řada pomocných kněh, kteréž dílem učitelům, dílem žákům určeny byly, a s jichž pomocí Komenský zásady své zlepšeného vyučování chtěl provésti. Což úlohou bylo collegia neb nějaké akademie, sám na bedra svá vložil. On započal stavbu zdola.

Tak vyšlo nejdříve r. 1633. v Lešně v německém rouše „Informatorium školy mateřské.“ [4]) Komenský potřebuje totiž ku vychování čas od narození až do skončeného 24. roku věku a nazývá první vychování až do šestého roku, kteréž především matce náleží, školou mateřskou.[5]) Spis tento skrývá moudrý návod k tělesnému dítek vychování po zásadě: „mens sana in corpore sano“ (v zdravém těle duch zdravý); on klade důležitosť v první tato leta velikou, neboť v nich klade se základ ku všem pozdějším vývinům; on vymiňuje si především dobrý příklad rodičův jakožto základ nábožensko-mravního vychování; pak horlí proti nezodpovídatelnému zavádění dětí a nedostatku blahodárně účinné přísnosti.

Ze školy mateřské vstoupí dítky v šestém roce věku svého do školy národní, kterou Komenský naproti „škole latinské“ výhradně tenkráte pěstované, „školou mateřsko-jazykovou“ (schola vernacula) nazývá,

---

[3]) Úplný název tohoto spisu, z něhož teprv později velká „Didactica magna“ v latinské řeči vyvinula se, zní: „Didaktika“ t. j. umění umělého vyučování. Kterak by totiž člověk dřív než na těle vzroste a stav svůj začne, všemu tomu, což ku potřebě a ozdobám přítomného i budoucího života přináleží, šťastně, snadně, pilně vyučen a tak potěšeně k životu obojímu nastrojen býti mohl. Jak vidno, liší se „Didactica magna“ od této české didaktiky již titulem.

[4]) Český originál tohoto spisu nalezen byl v archivu Lešenském r. 1856 od prof. Gindely-ho.

[5]) Srov. XXVII. kap. českého vyd. „Didaktiky“, kteráž o tomto pojednává.

a které má následujících šest let věnováno býti. Aniž bychom přeceňovali, může tvrditi, že Komenský byl první, který pojem „školy národní“ v dnešním, moderním smyslu pojal, oné školy, kterou celý národ bez rozdílu pohlaví, stavu, nadání projíti musí, a v kteréž v mateřské řeči dítěte základy mluvního a věcného vzdělání se kladou. Proto tím více jest litovati, že oněch šest kněh, které Komenský pro těchto šest stupňů této školy sepsal a obrazně Violarium, Rosarium, Viridarium, Labyrintus, Basalmentum a Paradisus animo pojmenoval, buď tiskem nevyšlo, aneb se ztratilo. [6])

Však Komenský vyššími ještě věcmi se zanášel; celek školního vychování od školy mateřské až do školy vyšší (akademie) tanul mu před jeho reformatorským duchem. Pro celou tuto dobu vychování nechtěl Komenský toliko idey načrtnouti, zákony stanoviti, nýbrž dokonalé plány vyučovací i potřebné knihy podati.

Tenkráte byl stav lidského vědění taký, že rozvážlivý člověk podobnou myšlénkou zanášeti se mohl. Scholastický nominalismus středověku, t. j. náhled, že se celá věda v několik slov a vět vtěsnati může, z kterých pak pomocí syllogismu vše stávající odvoditi lze, nebyl ještě překonán; dnešních přírodních věd tenkráte ještě nebylo. [7])

Nicméně i Komenskému bylo pocítiti, že síly jednoho muže ku zmocnění se veškeré tehdáž známé vědy ve dvojím směru jmen a věcí nestačí; proto spojil se s polským jedním učencem, kterého ve psaní Primas in regno Polonia jmenuje, a kterého Dr. A. Gindely [8]) za hraběte Bohuslava z Lešna má, jakž později taktéž činil a po příznivcích a spolupracovnících se pídil. Však, aby oboje nalezl, bylo mu dříve dílo uveřejniti, kteréž jméno jeho s úžasnou rychlostí po dvou dílech světa rozneslo.

Jest to brána jazyků, věhlasná „Janua linguarum.“

[6]) Že tyto nejdříve pro české národní školy od Komenského aspoň pro některé třídy sepsány byly, jest na jevě z „Navržení o obnovení škol v království českém“ ke XIII. kap. čes. didaktiky připojeného:. Snad didaktické a pansofické práce rychle po sobě jdoucí nedaly Komenskému je dokončiti. V sebraných spisech jen malý úryvek jich se zachoval. Op. did. om. I. 4. Schola vernacula delineatio.

[7]) Když Komenský svou „Didacticu magnu“ psal, měřil Toricelli teprv tlak vzduchu (1643), umřel Galiläi (1642) a narodil se Locke, otec všeho realismu (1632).

[8]) N. j. m. str. 488 a násl.

III.

Janua linguarum — „Brána jazyků“.

Z věci samé na jevě jest, že školám pravá a vlastní schopnosť, řečem učiti, známa nebyla. „Mnozí, kteří se vědám oddají, sestárnou při učení se slovům jen, latinské řeči deset i více roků, ano celý život věnovati nutno jest; a to s výsledkem nejvýš zdlouhavým a k tomu ještě bídným, obětovanou pak námahu nikterak neodměňujícím.“

Těmito slovy počíná Komenský [1]) předmluvu k „Janui“. Příčinou všech dosavadních nezdarův uvádí tam:

1. Rozvláčnosť pravidel, přílišné theorisování.
2. Zanedbávání vyučování věcného. [2])
3. Zanedbávání tvoření slov a skladby vět, každému jazyku vlastní.

Neblahým poměrům těmto míní se zavedením klasiků, jako Terenze, Plauta, Cicera, Virgila a Horace do škol, odpomoci. Však takovéto počínání si má Komenský za nevhodno a škodlivo; neboť předně nedostává se potřebný počet exemplářů pro jednotlivé žáky; za druhé vznešeni jsou nad chápavosť mládeže a příliš cizotvárni; mládež na objemné tyto svazky klasikův odkázati, jest člůnek, který na malém se kolébá jezírku, na oceán vehnati; konečně i klasikové sami nedostačují, poněvadž mnohé materie, jako na př. vojenství, botaniku, hornictví, stavitelství a t. d. docela neprojednávají.

Této nemethodice při vyučování jazykovém snažil se Komenský prakticky sepsáním vhodné příručné knihy latinské řeči — neboť o tuto mělo především postaráno býti — odpomoci. Nejbližší pohnutkou, ano takřka vzorem k dílu tomuto byl spis „Janua linguarum“, který „Hibernskou“ (irskou) jezovitskou kolejí v Salamance ve Španělích vydán [3]) a v nejširších kruzích čten byl. „Nález“ této Janu — tak vypravuje Komenský sám — v tom spočívá, že všecken řeči poklad v jistý počet vět (1200) tak

[1]) Op. dīd. om. I. 250. Ad lectores eruditos praefatio.

[2]) „Mezi nejškodlivějšími omyly není ten nejposlednější, který člověku předstírá, že moudrosť ve znaní řečí položena jest.“ Ventilabrum Op. o. IV. 50.

[3]) Úplný titul zní: „Janua linguarum, sive modus ad integritatem, linquarum compendio cognoscendam maxime accomodatus: ubi sententiarum centuriis aliquot omnia usitatiora et necessaria vocabula semel comprehensa sunt, ita ut postea non reccurant.“ Spisovatel spisu toho jest Irčan W. Bateus, který jím šíření se křesťanství seznámením pohanů s latinou podporovati chtěl.

vpraven jest, že všechna užívaná slova jímají a sice každé ne vícekráte než jednou, však ve vhodném spojení a způsobu řeči. Methody této r. 1615 v angličině užito; dva roky později byla Isakem Habrechtem, štrassburgským lékařem, na jazyk francouzský, nápotom i německý převedena, opětně tiskem vydána, do škol zavedena a až do nebe vynášena, tak že r. 1629 v osmi jazycích vydána byla.[4])

Vavříny této jezuitské Januy nedaly Komenskému pokoje; on přivlastnil si základní její myšlenku, kterou sám za „vynález" poznamenává, ano on i jméno podržel; ale on i také vady její poznal. Seznal, že kniha daleko toho neskytá, co přislibuje[5]), poněvadž neobsahuje všecka slova užívaná, ne každé jen jednou a nikoli v původním svém významu. Naproti tomu zase měla mnoho slov neužívaných; a slova několikerého významu jen jednou tu stála.

Methodické tyto poklesky, které se vztahovaly na stránku jen zhola jazykovou, mizely však před hlavní vadou její, v jíž odstranění veliký pokrok od Januy koleje hibernské k Janue Komenského znamenati jest. Jest to nedostatek **věcného** obsahu, patřičného pojení jazykových tvarů k realnímu obsahu myšlének, zkrátka parallelisování věcného vyučování s vyučováním jazykovým. Kdežto totiž věty jezuitské Januy na mnoze pražádného věcného zájmu nepodávaly, ano mnohdy i žádného smyslu neměly: nalezáme v Janue Komenského naskrze provedenou zásadu, že rozum a řeč parallelně se berou.[6])

Komenský v ní cíl ten si staví, soubor věcí, k snadnějšímu pojmutí ve třídy spořádaných, dříve představivosti žáka předvésti a potom teprv jazykový výraz podati. Nazírání, myšlení, mluvení ruku tu si podávají. „Tak, jako by snadnější bylo bývalo, v arše Noemově veškerá zvířata přehlédnouti, než kdyby teprv ve všech dílech světa shledávána býti musela: tak také snadnější bude z tak zařízené knihy všem slovům se naučiti, než z nesčíslných spisů teprv je shledávati." Logické pořádání skutečné povahy lidského vědění muselo by se tedy sestavováním rozličných částí pokladu řeči ve věty a způsoby mluvy ruce si podávati. Tak povstalo 100 „titulů" či kategorií věcí, které právě tolik oddílův Januy tvoří. Tyto obsahují 8000 slov v 1000 dokonalých, jednoduchých a složených větách. Při všech slovech k tomu zřetel brán, aby ve svém původním (nikoli tropickém neb obrazném) významu uvedena

---

[4]) Com. Op. om. I. 252.

[5]) Komenský míní, že spíše jména zadních vrat než brány zasluhuje. (Non Januae, sed Postici obtineat nomen.)

[6]) „Ut intellectus et lingua parallele decurrant semper." Str. 253. n. j. m.

byla a aby každé slovo jen jednou přicházelo, ovšem s vyjmutím homonymů (slov několikerého významu), které se dle rozličného významu svého na rozličných místech opakují. Synonymy a kontrastující výrazy naproti sobě se staví, ku grammatice, tvoření slov a skladbě vět všude patřičně přihlíženo.

Dle těchto zásad byla tedy zároveň co praktický kommentar k theoretickým provedením „vyučovatelství" v letech 1629 a 1630 proslulá Janua Komenského vyvedena — netoliko co brána jazyků, nýbrž také co brána slávy jeho a jeho potomních výsledků. Vyšla s názvem:

„Janua linguarum reserata" — „Brána jazykův otevřená;" čili semeniště všech jazykův a věd, t. j. krátká methoda latinské (a každé jiné) řeči zároveň se základy všech věd a umění se naučiti — ve stu názvích a tisíci větách obsažená. — Poprvé vyšla r. 1631.[7])

Zevnější výsledek knihy této tak byl úžasný, že Komenský sám jeho se až ulekl; bylať v krátké době do 12 evropských a více asiatských jazyků přeložena.[8]) Komenského přítel, Samuel Hartlib, obstaral překlad latinský a dedikoval ho korunnímu princi Walisskému; Petr Golius (v Halebu v Syrii) vydal ji v řeči arabské; ve světě mohamedánském, kdež zvláště oblíbena byla, vyšla v tureckém, perském a mongolském překladu. Kromě písem svatých nebylo tehdáž knihy, která by mezi všemi národy tak byla rozšířena, jako Janua linguarum.

Velkolepý výsledek tento ovšem jen základní myšlénce přičítati dlužno, která dílu tomu byla základem. Myšlénka tato byla tak nová jako smělá — směřujíc k tomu, „v krátkém objemu celý svět a — latinskou řeč podati." Výjev encyklopædické přehlídky všeho velikého vědění, které zde poprvé zkoušeno bylo — smělé zasáhnutí v život — překvapující spojování poznávání slovního s živým pojímáním přírody a společnosti muselo ovšem nemálo imponovati člověčenstvu v suchopárných studiích slov zahrabanému.

V Janue Komenského nalezáme princip „názorného vyučování", nynějšího umění vyučovatelského, jako na nějakém velikém typickém příkladu praktický provedený.[9]) Jen dřevorytiny chybí, které

---

[7]) Předmluva datována jest 4. březnem 1631. V Op. did. om. jest pátou částí prvního dílu co „Janua latinae linguae primum edita."

[8]) J. Mochinger přeložil „Bránu" na jazyk německý, Węgierski na jazyk polský, Ancoranus do francouzského, Bobrovski do tureckého jazyka. České zpracování Komenským samým vyšlo 24. března 1633.

[9]) Rozeznáváme totiž vedle vlastního, přímého smyslného nazírání, kde

pozdější „Orbis pictus“ přináší. Sto titulů (oddílů) Januy tvoří právě tolik kategorií, kolem nichž se jednotlivé kruhy nazírací soustřeďují. Jednají o stvoření světa, o živlech, nebi, kamenech, rostlinách a zvířatech, o těle a duši člověka, lidských konáních a řemeslech; o rozličných poměrech životních (manželství, příbuzenství, narození ....); dále o společenských skupinách, městu, církvi, obci, rozličných vyznáních náboženských, úřadech, o knížeti, o státu, válce a míru. K tomu pojí se dále: škola a vyučování, vědy, ctnosti, hry zábavné, smrť a pohřeb, Božská prozřetelnosť a andělé. Ráz jazykový tu rozhodně ustupuje věcnému.

Aby však začátečník Januou do „lesa“ věcí a slov nebyl postaven: brzy jevila se potřeba ku bráně „Janui“ — předsíň, Vestibulum, sepsati. [10]) Této, naopak Januy základem jest více jazyková disposice, ač také zde věcné spořádání ještě stále současně se bere. [11]) Tento spis r. 1633 vyšlý má název:

„Januae linguarum reseratae Vestibulum“ — Předsíň brány jazykův otevřené, kterou malým začátečníkům přístup k latinské řeči se opatřuje. [12])

Forma Januy také tu ponechána. Přes 1000 nejužívanějších latinských výrazů ve 427 docela krátkých vět vpraveno, které v prvním oddělení z jednoho podstatného a jednoho přídavného jména sestávají v druhém pak z jednoho podstatného a časoslova tvořeny jsou; kdežto ve třetím oddílu nesklonitelné částky řeči vystupují, v čemž ve všem se jemné rozumění logických základů stavby řeči jeví. Že však vedle tohoto jazy-

smyslný předmět neb zástupce jeho, obraz, bezprostředně na smysly působí, ještě indirektní smyslné nazírání, které s dříve nabytým inventářem smyslných názorů pracuje, a pořádáním a sestavováním jeho vyšší předměty nazírání utvořilo si.

10) Metuendum existimo, ne in tantam Rerum et Verberum Sylvan ex improviso immiti nimium sit. Tutius fuerit in Vestibulo d Op. did. om. I. 303.

11) Komenský vědom si byl velmi dobře tohoto dvojitého spo psaní Tolnaiovi, učiteli I. třídy školy Potocké, o užívání V znamenává Komenský, že spořádání jeho zdá se jen zhola jazy... neboť tam se substantivem počíná se, pak adjectiva následují a avšak spořádání toto v nejhlubším smyslu také spořádáním jest věcí, neboť tam vypočítáváním věcí se počíná, potom jich hlavní vlastnosti (Primaria rerum accidentia) následují atd.

12) R. 1642 poslal Komenský „Vestibulum reformatum“ opatřené „Informatorium“ t. j. návodem k užívání do Švédska. Rozšířením toho jest „Vestibulum rerum et linguarum fundamenta exhibens“, Lissa 1649; latinsko-uherským vydáním jeho byla učebná kniha I. třídy Potocké. Srov. Op. d. om. II. 293 a III. 141.

kového rozčlenění také věcná disposice základem jest celku, na jevě jest z nadpisů 7 oddělení, (kapitol), v které celý spis rozpadá. Tyto jsou:

I. O vlastnostech věcí.
II. O činnostech a trpném stavu věcí (Neosobná časoslova).
III. O okolnostech věcí.
IV. O věcech ve škole.
V. O věcech v domě.
VI. O věcech ve městě a jeho okolí.
VII. O ctnostech.

Nemůže býti nezajímavo podati ukázku o způsobu pojednávání jednotlivých kruhů nazírání v krátkých větách. Volíme zde nazírání ohně, který kruh pátý název Januy Komenského tvoří.

V. O ohni.[13])

44. Z každé jiskry, ponechá-li se, povstává oheň.

45. Počínající oheň doutná sprvu, pak řeřaví, plane, plápolá; dohoří-li, stává se prachem a popelem.

46. Hořící dřevo jmenuje se louč zápalná[14]) (torris); uhašené podpalek (titio); část jeho uhlí (carbo) a jak dlouho do běla řeřaví žeh (pruna).

47. Hořící kouř slove plamen, a na komíně-li se usazuje, saze (fuligo).

Ve čtyřech těchto větách obsažen jest v Janue jazykový základ ku kruhu nazírání ohně. Aby učebný běh pro toto spojené mluvní a názorné vyučování zevrubně provedl, napsal přítel Komenského, David Vechner, spis: „Proplasma templi latinitatis“ t. j. vzor chrámu latiny, kterýž v sebraných spisech Komenského (7. pojednání I. dílu) přijat jest. Po jeho návodu má býti každý kruh nazírání, t. j. každý titul (nápis) Januy pěti stupni[15]) se stále stoupajícími nároky na věcné a jazykové provedení probrán. Jak to státi se má, ukazuje na pátém nápisu Januy, z téže příčiny také od nás voleném: „O ohni“. Poněvadž názorné vyučování naší doby předmětem jest horoucího zájmu světu školskému, stůjž zde pojednání dvou prvních stupňův, jak je Vechner podává.

Stupeň první podobu rozmluvy má, druhý bajky.

---

[13]) De igne. Op. d. om. I. 256.

[14]) České výrazy „louč zápalná“, „podpalek“, „žeh“ jen nedokonale smysl latinských slov podávají.

[15]) Stupně tyto označeny jsou obraznými významy: Limen, Janua, Atrium, Odeum, Adytum,

První stupeň: Práh.

Ondřej a Judita.

J. 1. Proč pláčeš?
O. Spálil jsem si prsty.
J. Jak?
O. Chtěl jsem si toto jablko upéci; 2. a uhel na ruku mi padl.
J. Uhel nehoří. 3. Byl to žeh. (Pruna.)
O. Bylo to hořící dřevo.
J. Byla to tedy louč zápalná.
O. Matka také mne bila. 4.
J. Proč?
O. Já jsem oheň rozkutil.
J. Neplač.
O. 5. Prosím tě, upeč mi toto jablko na plameni.
J. Učiním to; ale řekni mi dříve nějakou průpověď z bible.
O. Ne jednu ale tři:

Náš Bůh zžírající jest plamen. (Ebr. 12. 29.)
Člověk jest prach a popel. (Gen. 18. 27.)
Dni naše jako kouř mijí. (Žalm 102. 4.)

Druhý stupeň: Brána.

1. Bajka.

1. Žhavá jiskra plamenů mocí do výše byla nesena. 2. Tam velmi se jí líbilo i měla za to již, že pod hvězdy bude vznesena. 3. Když však do polou komína vystoupla, zhasla a co popel dolů spadla.

4. To hodí se proti osobivosti a samolásce.

2. Bajka.

5. Někdo velice v létě mouchami byl trýzněn. 6. V netrpělivosti své zapálí slámu a plameny po celé chatrči nosí. 7. Poněvadž však s plameny neopatrně zacházel, chytlo suché dříví vazby střechy a celý domek vyhořel.

8. Aby malé škodě vyhnuli se, často mnozí v největší škodu upadají. 9. A přísloví praví: „Kdo se kouři vyhnouti chce, v oheň upadá.“

Ukázky názorného vyučování přes dvě stě let staré jen proto tuto jsme uvedli, abychom k nim tvrzení připojiti mohli, že tyto tak dlouho bez povšimnutí ležící vzory ještě dnes nejsou stanoviskem překonaným, a že jenom nám k nim sáhnouti jest, abychom názorné vyučování národní školy oživili. Potom vyhneme se suchopárným popisům, vypočíta-

váním a schematisování, které jsme dosud na místo „názorného vyučování“ ve škole národní kladli.

Stůjž zde konečně i úsudek náš:

Ani jazyková ani věcná stránka Januy Komenského pro sebe neobstály by před kritikou dnešní vědy; neboť první překonána jest filologickým, druhá přírodovědeckým pokrokem dvou století, která nás od Komenského dělí, značně. Význam Januy, který do dnešního dne má, leží právě v tomto zvláštním pojení těchto dvou stránek k účelům vyučování. V tomto ohledu může Janua posuzována býti co první a nejvelkolepější specimen koncentrace vyučování se strany dvou tak příkře proti sobě stojících pólův: slov a věcí. Nyní ještě dvojí se učenců svět, dvojí se akademie věd, kteráž obě oddělení kolem oněch polů se kupí. Filologické nazírání světa jest do dneška ještě velmi příkrým opakem přírodovědeckého, byť se filosofie ještě sebe více namáhala protivu tuto získáním vyšších stanovisek zprostředkovati a smířiti. Toť také zcela jest pochopitelno. Tam příroda jest z první ruky, zde z druhé; tam jest řeč přírody, zde řeč umění; tam jsou věci, tu jsou jména.

Protiva tato zcela jest oprávněna; jen nesmí až ku potlačení jednoho neb druhého členu postoupiti. To bylo právě v tom čase, v nějž reformatorské snahy Komenského spadají. Duchamorný formalismus zmocnil se přírodovědeckého zkoumání a vyučování; s latinskou řečí domníváno všechny vědy, všechno ducha vzdělání pojmouti, v grammatiku a lexikon domýšlelo se celek přírodovědeckého pátrání uzavříti. Komenský zlomil odkázáním řeči mateřské [16]) a vytčením národní školy s mateřskou řečí „schola vernacula“ samovládu latiny, jakž odkázáním k „věcem“ (res), které bezprostředným smyslným nazíráním, nikoli pomocí „slov“ pojímány míti chce, vládou formalismu otřásl. „Slovům učiti se musí v neustálém spojení s věcmi, aby rozum a řeč vždy současně se vzdělávaly; slova bez věcí jsou slupky bez jader, pochva bez meče, stín bez tělesa, tělo bez duše. Moudrosť ve věcech záleží, nikoli ve slovech!“ . . . .

[16]) Srovnej Did. magna, c. XXII. 1.

IV.

Pansofie.

Spojovati věcné s jazykovým, aby vyučování se soustředilo, jest jednou z hlavních myšlének našeho Komenského, již uskutečnil v bráně jazyků. Avšak takové spojování — v přísném slova smyslu — lze provésti toliko na stupni elementárním, kdy vzdáváme se důkladnosti a úplnosti vědění. Na vyšších pak stupních učení, kde potřeba hlubší vědy se jeví: tam vstupuje na místo soustředění osamocení jednotlivých předmětův a oborů věd [1]) dílem dle zásady „dělení práce", dílem že jednotlivci nelze ve všech oborech důkladně obeznalým býti, ale nikoli ve smyslu, jako by vědění jednotlivce neb člověčenstva kusým zůstati mělo — seřaďovati i podřaďovati nabyté výzkumy ovšem nutno vždy a všude — než jen potud, pokud dle duševních zákonů není lze přivésti veškery vztahy a poměry některého předmětu najednou ku vědomí člověka.

Pročež musí i věcné opět vystoupiti z úzkého spojení s jazykovým, aby, nejsouc mýleno mluvnicí a slovníkem, svou dále bralo se drahou.

Potřeba toho i Komenskému se jevila, jakmile na vlastní vědecké pole vstoupil. A skutečně uvidíme, že Komenský přinucena se viděl svou „bránu jazyků" „branou věcí" (Janua rerum) doplniti, vedle „chrámu latiny" palác moudrosti zbudovati.

Avšak Komenský jest duchem universálním, encyklopaedickým, jehož snahy namířeny nejsou jen na jednotlivé obory, než i na celou vědu a spůsob, jak jiným vyučováním ji sdělovati. O myšlenkách, kterými Komenský v té příčině se obíral, svědčí nástin, jejž za příčinou rozmluvy s „Primasem in regno Poloniae" (Bohuslavem z Lešna) dne 12. září 1640 vlastnoručně napsal [2]), jak následuje:

Studium věd, moudrosti a zbožnosti zamýšlím v příčině rozsahu všem přístupnějším učiniti a vhodněji přispůsobiti, aby lidským záležitostem užitečnější byly než dosud. K tomu třeba ješt kněh dvojích: k filologickému a realnému vyučování. Prvé určeny jsou vyučovati latině a jest jich celkem osm:

1. Vestibulum Latinitatis.
2. Janua Latinitatis.
3. Palatium Latinitatis.

---

[1]) Není to rozmnožování, nýbrž znetvaření věd, jest-li jejich hranice se sbíhají. Kant.

[2]) Gindely n. j. m. str. 488.

4. Lexikon, který etymologický význam všech latinských slov v řeči mateřské poskytuje.

5. Lexikon, který význam všech slov řeči mateřské v latinské udává, a zvláště fráse první v překladu druhé podává.

6. Latinský slovník, který vysvětlení jemností řeči obsahuje.

7. Malá, toliko skloňování a časování obsahující grammatika, která k Vestibulum se pojí.

8. Úplná, k Januy připojená grammatika.

K realnému vyučování jsou knihy tři.

1. Pansofie (všemoudrosť). Kniha ta má obsahovati veškeren poklad lidské moudrosti a tak jej podávati, aby nynější i budoucí potřebě docela vyhověla. Metoda, které by v ní šetřiti bylo třeba, vedla by nutně vše na určité principy, z nichž by odvozovala vše tak, aby žádné části lidského poznání neopomíjela. Principy takými jsou: Bůh, svět a všeobecný náhled. Kniha podobná musila by zajisté býti pravým dobrodiním veškerému člověčenstvu.

2. Všeobecný dějepis (Panhistoria), jenž má ze všech časův to nejpamátnější obsahovati. Nebo pátrá-li fantasie po příčinách všech věcí a zpytuje zákony souvislosti a jediným pohledem vesmír přehlédnouti dává: pak jest jí dějepis pěkným přídavkem. Vyučovati dějepisu dělo by se záhy a po stupních. [3])

3. Všeobecná dogmatika, která by obsahovala rozmanité náhledy, jež lidská obrazotvornosť dosud vymyslila, ať jsou pravé či nepravé, a zamezovala by takto klesnutí v marné blouznění neb nebezpečné omyly.

V té osnově zřejmě jeví se oba směry, které mnohostrannou činností literární našeho Komenského od počátku až ku konci ovládaly, směr „filologicko-didaktický" a „realisticko-pansofický." Čím více jeho genius příležitosti nalezal, aby sebe sama poznával a ve své nejvnitřnější bytosti se jevil, tím více vidíme prvý směr klesati a „Pansofii" jakožto nejvyšší, ovšem jen idealní, nedostižitelný cíl života veškerého namáhaní Komenského vystupovati.

Tak zvláštní a nové, jako pro ně volené jmeno, jsou také tyto snahy samy. [4]) O příčinách, které k tomu jej přiměly, takto se vyslovuje: [5])

---

[3]) Plán tento obsažen jest ve XXX. kapitole „Didaktiky" v od. 16.

[4]) Zcela novým toto slovo také není. Tak jak se Janua Komenského ku stejnojmennému spisu irského collegia v Salamance pojí: tak pojí se i „Pansofie" ku stejnojmenné práci jistého učeného lékaře a filologa v Hamburku Petra Laurenberga, jak se Komenský, ku kritikům promlouvaje, zřejmě často vyslovuje. (Dilucidatio od. 5.)

[5]) Op. did. om. I. str. 403. a 404.

Neobyčejná pochvala, jaké dostalo se mi za věci po mém zdání ne tak znamenité (Komenský míní zde své práce didaktické) povzbudila mne k něčemu lepšímu, velkolepějšímu. Jal jsem se tedy o tom přemýšleti, zdali by s takou pochvalou bylo přijato, kdyby pole **věcného vzdělávání a vnitřní moudrosti** harmonicky se vzdělávalo. Tak povstala ve mně touha, sestaviti **„Januu věcí“**, **„bránu moudrosti“**, aby mládež, když pomocí **„brány jazyků“** věci zevnitřně popisovati se naučila, navykala vnitřek věcí nazírati a zkoumati, čímž každá věc dle své bytosti jest. Když pak by toto studium jímalo, co věděti a činiti, věřiti a doufati třeba, pak i já mohl bych se domnívati, že tehdy s dobrým výsledkem založiti bylo by lze velmi krásnou encyklopaedii neb **pansofii** v malém (pulcherrima quaedam Encyclopaedia seu Pansofiola).

Roku 1635 mohl již Komenský jednotě bratří sděliti, že o „křesťanské pansofii“ pracuje, kterýž podnik s nadšením od synody byl přijat. Přítel jeho, Samuel Hartlib v Londýně, který o práci té od několika moravských studujících se dověděl, požádal jej za úryvek budoucího díla, kterýž mu Komenský ochotně zaslal. Tak povstal bezpochyby okolo r. 1634.[6])

„Pansofiae Prodromus“, předchůdce pansofie, kterýž spis pod názvem: „Předehra snah Komenského. Otevřená brána moudrosti“ (Conatuum Comenianorum praeludia. Porta sapientiae reserata) proti vůli Komenského nejprvé v Oxfordu 1637 vydán byl s tím úmyslem, aby seznány byly úsudky učencův o věci tak důležité.

Komenský horšil se nad jednáním Hartlibovým, poněvadž čekati měl, až by sám s ukončeným dílem u veřejnosť vystoupil, jako se s „branou jazyků“ stalo. K provedení toho dalekosáhlého díla spoléhal Komenský na podporu spolupracovníků, na „Collegium pansophicum“, poněvadž taková práce převyšuje síly jediného muže.

Zatím však byl výsledek toho „předchůdce“ tak velkolepý, že Komenský docela na tom přestati mohl; ano dílo to potkalo se s úspěchem podobným jako „brány jazyků.“ „Nemohlo pokolení lidskému mimo jasnosť božského slova většího dobrodiní prokázati se, než tou tak zřejmě označenou cestou ku pravému a dokonalému světlu, pročež naléhejme, aby

[6]) Poněvadž Komenský (v §. 4. Dilucidatia) praví, že překvapující výsledek Januy linguarum přiměl jej ku sepsání „Januy rerum“: povstal ten spis najisto po roce 1631 (kteréhož brána jazyků vyšla). Roku 1633 (pět let před vyjitím „Dilucidatia“) oznámil Komenský tuto v Lipském seznamu kněh pod názvem: „Janua rerum (brána věcí) neb „křesťanská pansofie“.

Komenský dílo své ukončil" — tak zněl jeden hlas. „Takové břemeno nesmí toliko na bedrách Komenského spočívati; nechť hledají se spolupracovníci; budiž sestaveno pansofické collegium a p." bylo slyšeti. Jistý Jan Adolf Tassius, professor matematiky v Hamburku, vyslovuje se v psaní k Hartlibovi, jak následuje: Ve všech úhlech Evropy počíná nyní studium pansofie a lepší didaktiky. A kdyby i Komenský nic více nebyl učinil, než toliko símě toho všeobecného hnutí v mysl veškerenstva vsel: každý musil by přisvědčiti, že dosti učinil.[7])

Naproti tomu nenedostávalo se ovšem úsudkův, po kterých mnohým bylo dílo to proti mysli, všelijak podezříváno jsouc a „nebezpečná směsice božského s lidským, theologie s filosofií, křesťanství s pohanstvím a tedy tmy se světlem" v něm spatřována. Již nový, zdobný název Pansofie — všemoudrosť[8]) vedle starého, skromného „filosofie", která ani moudrostí, tím méně všemoudrostí, než jen snažením po ní býti má, podával takovým protivníkům zbraň do rukou. Jméno „pansofie" skutečně zaniklo; vždyť i „filosofii" proti výzkumům nového realismu těžko lze obstáti. Dosti na tom — Komenský uznal za dobré, ospravedlniti se před synodou l. 1636, a pod názvem: „Vysvětlení pansofických snah" (Conatuum Pansoficorum dilucidatio[9]) spis obranný vydati, jemuž vedle Prodroma nejvýtečnější zprávy o účelu pansofických snah Komenského děkujeme. Slyšme některé jeho myšlénky.

Dílo, jež Komenský zamýšlel, mělo „jediným svého druhu" býti — „zásoba úhrnného vědění pro všechny", v němž nemělo nic scházeti. Komenský naříká na „rozdrobování věd"; dosud nepoznal knihy, „jejíž obsah odpovídal by objemu věcí, celý počet jich vyčerpal"; tím méně viděl celou výpravu (zbroj) ducha lidského z pevných nezměnitelných principů složenou, aby vše od prvního do posledního v harmonické členitosti bez všech přerývek se jevilo. Snad nikdo ještě nepokusil se, aby vytknutím všeobecných, každému poměru harmonicky přiměřených principů veškeré množství věcí v jistých

---

[7]) Komenský sám spořádal veškery tyto úsudky v doslovu, který připojen jest „Prodromu" v sebraných jeho spisech. Op. did. om. I. 451. a násl.

[8]) Za našich časů nemohl by se nikdo odvážiti s „pansofií" vystoupiti. „Kosmos" Humboldtův a „Mikrokosmos" Lotzův jsou ovšem značnými souhrny lidského vědění; pansofií však přece nejsou; mnohého ještě pominuto.

[9]) Spis ten vyšel „k vůli posuzovatelům" (in gratiam Censorum) r. 1638 a obsažen jest v sebraných spisech (Op. d. om. I. 455—482).

mezích rozumu sepsal, aby zjevná byla celou harmonii bytosti plynoucí, skrytá a nezměnitelná pravda.[10]) Není to tedy pouhé encyclopaedické prozkoumání věcí a znovu spořádaní jejich poměrů, nikoli pouhá jen revise a redakce inventáře všech lidských vědomostí, co Komenskému na mysli tanulo — jest to spíše převod úhrnného lidského vědění na několik málo zákonů nezměnitelnou, universální metodou, jest to — filosofie sama. Proto se nesrovnávají s tím spisem dosavadní encyklopaedie: ony podobají se spíše jemnému řetízku z mnoha článků, než umělému dílu samohybnému: spíše uměle srovnané hromadě dříví, než „stromu, který z vlastních kořenů vznikne, mocí vrozeného života ve větve a listí se rozvijí a ovoce nese.“[11]) Vše pak ve knize vyložené má se zřetelem ku krátkosti života stručně a každému srozumitelně podáno býti. Konečně má vše s převodem na určené principy s takovou býti přednášeno jistotou, s jakouž matematikové poučky přednášejí, aby nikde místa pochybnosti nezbylo.[12]) Každý musí doznati, že idea universálního vědění dle rozličných požadavkův úplnosti, důkladnosti, zřetelnosti a systematického spořádaní před Komenským nikdy v tomto spůsobu nebyla pojata.[13])

Jak má se nyní s provedením tak dalekosáhlé idey? „Který smrtelník jest s to, aby práci tu vykonal?“

Komenský odpovídá: „Třeba bude „řididel“ a pomůcek.“ Za takové řídidlo t. j. za metodologický princip postupu při pansofii naskytuje se způsob přírodozpytu, kterým proslulý „Verulam“ induktivní cestou k nejskrytějším tajnostem přírody došel. Svědčí to zajisté o Komenském jakožto důkladném znalci, že význam induktivní metody, kteráž jméno staršího vrstevníka jeho v budoucnosti nesmrtelným učinila, již tehdá dovedl dobře oceniti.[14])

Však Bakonické pravidlo indukční, jež nyní téměř svrchovanou mocí veškery obory zkoumání ovládá, jemu nedostačuje: ono toliko částečně poskytuje podpory, poněvadž jen tajnosti přírody otvírá: pansofie však má celé veškerenstvo na zřeteli. Komenský dobře nahlížel, že tato metoda „společné píle mnoha lidí a mnoha století“ vyžaduje, že jeho „pansofie“ na témž základě nemůže býti sestavena. Ani století

---

[10]) Prodromus, od. 26.

[11]) Dr. E. Pappenheim: A. Comenius str. 49.

[12]) Zdá se, že tato idea na Leibnitzovu „Universalní vědu“ nebyla bez účinků. Dokázáno jest, že poutala Leibnitze ta encyclopaedická snaha Komenského, a že o ní s uznáním se vyslovil. Srov. Fr. J. Zoubek n. j. m. str. 103. Pozn.

[13]) Prodromus, od. 41.

[14]) Prodromus, od. 63.

neřku-li jednotlivec nemůže pravé pansofie se dodělati; toliko přispívati k ní možno. Jen dějepisná katastrofa, je-li vůbec jaké, může dokončenou „pansofii“ zříti. Avšak jednotlivec, který se katastrofy té nedožije, pídí se konečně po ukončení svého individuelního nazírání světa; odtud odejímání onoho v nedohledné dáli stojícího dovršení v rozličných formách mysticismu, v nichž filosofie a naboženství jednotlivci na pomoc spěje . . . .

Komenský uvádí ku provedení pansofie jakési „všeobecné panharmonické pravidlo“,[15] které však přece jen jednotlivými aforistickými zásadami podati může. Poněvadž nám zásady ty vnitřní pásmo myšlenek jeho odhalují, všimněme se jich blíže. Celkem jest jich 18.

I. Tři jsou věci, které naše lidské vědění, ano takřka naše úhrnné vědění obsahují, totiž: Poznání Boha, přírody a umění.

II. Znalosť těch tří věcí musí býti dokonala.

III. Poznání jest dokonalo, když jest úplno, pravdivo a spořádano.

IV. Poznání jest pravo, když věci tak poznáváme, jakými skutečně jsou.

V. Věci poznávají se, jakými skutečně jsou, víme-li, jak povstaly.

VI. Každá věc povstala dle své idey, t. j. dle jisté možnosti, kterou tím může býti, čím jest.

VII. Vše tedy, co jest, jest dle své idey, ať jsou to díla boží, neb přírody, neb umění.

VIII. Umění dostává idey svých výkonův od přírody, příroda od Boha, Bůh má je sám od sebe.

IX. Bůh tedy, tvoře svět, sám sebe za vzor si staví, tak že veškera stvoření stvořiteli svému veskrz se přibližují.

X. A poněvadž veškery věci na ideích božského rozumu se účastňují, mají též podíl jedna na druhé, a vespolek se srovnávají.

XI. Poměry věcí jsou tedy též a rozeznávají se od sebe toliko formou své bytnosti (jsoucnosti): poněvadž v Bohu jsou jako v pravzoru, v přírodě jako v obraze a v umění jako v protivném obraze.

XII. Základem tedy všech věcí, jak ve svém trvání, tak v jich poznávaní jest harmonie.

XIII. První požadavek harmonie jest, aby nebylo žádného nesouzvuku.

XIV. Druhý požadavek harmonie jest, aby vše v souzvuku bylo.

XV. Třetí zvláštnosť harmonie jest, aby při vší rozmanitosti tónův a melodií přece z mála principův a z mála druhů rozdílův povstávala.

---

[15]) Prodromus, od. 64.

XVI. Když tedy ty principy a druhy rozdílův věcí poznány jsou, všechno jest poznáno.

XVII. Takové společné poměry věcí abstrahují se některým druhem indukce od věcí, aby za základní pravidla věcí vytknuty býti mohly.

XVIII. Taková pravidla pravdy ale mají se abstrahovati od oněch věcí, které k sobě tak se mají, že ten poměr nijak změniti se nemůže, které každému na zkoušku se staví, totiž od věcí přírody.

Poučky tu uvedené skrývají hojnosť bohatých myšlének, a nebylo by těžkým úkolem, odvoditi z nich vztah jednak k Leibnitzovi a Spinozovi, jednak k filosofii identity Schelling-Hegelově. Úloha však, o Komenském jakožto filosofu tu mluviti, nepatří nám.[16]) Myšlénka obecné světové harmonie, která všemi 18 větami prochází, a kterou Komenský ve formě mystického koncipování[17]) pojal, jest problemem budoucnosti, který, byť jen myšlen a formován, přece neocenitelnou jest zásluhou. Této obecné a věčné harmonie věcí nechopil se Komenský, jak sám praví,[18]) a proto toho byl přesvědčení, „že vše člověku poznatelné uvésti lze na jistá počtem omezená, dle užívání ale neomezená pravidla.“ Analogie řeči, která při omezeném počtu hlásek veškery pocity ducha lidského vyjádřiti může; analogie všehomíra, který z mála prvkův a několika rozdílův tvarových se skládá, a konečně parallelismus, který mezi řadami věcí, pojmů a slov jest, za to mu ručí. On odporuje právě dělení všeho poznání na jednotlivé vědy, tu na filosofii, tam na theologii, onde na lékařství a právnictví, neboť „duše věcí, jich pořádek, jich souvislosť mezi sebou, jich pravdivosť může toliko z celistvé harmonie všech věcí poznána býti.“[19]) — Pansofie má obecnou býti v trojím směru: „v subjektu, objektu a metodě“;[20]) ona má býti navedením, „jak by všickni s ohledem na všechny věci obecně poučeni býti mohli.[21]) filosofie a theologie, svaté písmo a pohanští klasikové, příroda a umění — všechno bude v pansofii obsaženo.“ K dílu pansofickému mají všickni, kteří o zbožnosti, mravnosti, vědách

---

[16]) Srov. „Leibnitz a Comenius“ od Dr. F. B. Květa 1857 v aktech král. čes. společnosti věd.

[17]) Jak velice Komenský k mystickým důkazům se kloní, vysvítá mimo jiné též z jeho nadšení pro „trojení“, v kterémž taktéž výraz tajuplné světové harmonie nalezá.

[18]) Prodromus, od. 99.

[19]) Dilucidatio, od. 12. a 13.

[20]) Diluc., od. 10.

[21]) Diluc., od. 18.

a uměních psali (ať křesťan neb mohamedán, žid neb pohan, pythagorik, akademik, peripathetik, stoik, Essaean, Řek, Říman, starý neb mladý, doktor neb rabín, každého vyznání, synody, církevního sněmu), všickni, pravím, připuštěni býti i slyšáni, co dobrého přinášejí."

Plán k pansofii, který se v tak vznešených myšlénkách pohyboval, zaznívá konečně v mystické analogii trapné maličkosti.[22]) Pansofie jest totiž chrám, jehož pravzorem jest Mojžíšova archa úmluvy, Šalamounův chrám a týž opět nově upravený chrám Ezechielův. Stupně pansofie musí se docela pojiti k sedmi částem posléze dotčeného chrámu. Dle toho rozeznává se sedm částí chrámu křesťanské pansofie; totiž: předsíň — brána — první přededvoří — prostřední přededvoří — nejvnitřnější přededvoří — nejsvětější — živý pramen studničný. Od návrhu pravého obecného universálního vědění na čistě lidských základech uchýlil se tedy Komenský do chrámu křesťanské pansofie — důkaz to, že se ještě i taký duch tradicím svého času a svým individuellním událostem za jeho času nedovedl vyhnouti.

Co se konečného uznání a ocenění pansofických snah Komenského týče, nesmí býti přehlídnuto, že dvě hlavní jeho díla, která o nich sjednávají, zmizela docela; jsou to:

„Janua rerum sive metaphysica pansophica" — Brána věcí neb pansofická metafysika, kterou Komenský, jak ze psaní Hottonovi ze dne 18. dubna 1642 vysvítá, v Londýně vydati chtěl, a které pět ukázek v Lešně r. 1649 vyšlo[23]) a

„Sylva pansophiae" — háj pansofie, kterýž spis požárem v Lešně r. 1656 zničen byl.

V.

Anglicko a Švédsko.

Oběma branama svýma, branou jazyků a branou věcí (pansofií) rychlostí blesku stal se Komenský mužem slovutným, paedagogem světoznámým. Nepřibývalo mu toliko slávy ve světě mimo jednotu bratrskou, nýbrž i vnitř, u prostřed této.

Již r. 1632 jmenován byl seniorem církve bratrské, zastávaje zároveň i úřad jejího sekretáře. Roku 1636 dostalo se mu vyzvání od

[22]) Diluc., od. 22. a násl.

[23]) Fr. J. Zoubek n. j. m. str. 117. (Spis ten nezmizel; řed. p. Fr. J. Zoubek jej již z větší části na jazyk český přeložil.)

synody, aby sepsal zvláštní napomínající list slušící všem církvím, králům a knížatům evropským, [1]) jehožto úkolem bylo zjednati opět dřívější mír a snášelivosť, a téhož ještě roku povolen mu na požádání patrona jednoty, pana Bohuslava Leszcyňského (pána z Lešna), konsenior, aby mu vypomáhal v přečetných pracích a zaměstnáních.

R. 1638. došlo slovutného Komenského čestné vyzvání, aby přijda do Švédska na základech svých upravil školstvo tamější. Komenský nevyhověl této žádosti; nebpť tenkráte myšlénky a plány jeho nesly se již dále, než aby stavily se na opravě školstva země jediné, k tomu ještě neznámé. Poněvadž mu nebylo popřáno, poopraviti školstvo vlasti své po vůli a zásadách svých, kterýmž přáním ovšem již dlouho byl naplněn, vyjevuje je i ve zvláštním pojednání „Krátké navržení o obnovení škol v království českém“ připojeném k českému vydání didaktiky své: umínil si, že bude sloužiti člověčenstvu veškerému a prohlédati k nejvyšším účelům ducha lidského. [2])

Tenkráte odhodlal se Komenský vyložiti českou svou didaktiku jazykem latinským, aby tak mohla býti pro užitek národům všem. Tak povstala „Didactica magna“ (veliká didaktika), hlavní vychovatelské dílo Komenského. Nápisy kapitol zaslány byly bez meškání některým přátelům v Anglicku, ale spis sám vydán teprvé r. 1657 v Amsterodamě v sebraných didaktických spisech Komenského (Opera didactica omnia), otištěn jsa v čele spisův, jež o „světějším vychování mládeže a o lepším stavu školstva“ od r. 1627 do r. 1642 jsou sepsány. [3])

Však didaktický směr Komenskému nepostačoval. Mělť na umu encyklopaedické sestavení všeho lidského vědění, a sice

[1]) Tenkráte jednalo se především o to, aby spojena a sjednocena byla rozličná vyznání protestantská; myšlénka to, kterou již od r. 1628 chtěl provésti ve skutek potomní přítel a spolupracovník Komenského, Jan Duräus, anglický bohoslovec v Amsterodamě, a jež pojila se ke zvláštnímu spisu, sepsanému Bartolomějem Bythnerem r. 1618: „Kniha ku svornosti napomínající.“ Ku zvláštnímu přípisu Duräusovu bylo o předmětu tom v synodě rokováno, dotčená kniha Bythnerova pak znovu vydána, a Komenský k sepsání vzmíněného listu pobídnut. Námahy tyto však nedospěly k nižádnému výsledku mimo to, že byly příčinou k rozličným rozmluvám náboženským téhož času odbývaným.

[2]) Komenský navrhoval Švédům, aby někoho do Lešna k němu vyslali, jejž by ve své vyučovací zásady mohl zasvětiti.

[3]) Na základě tohoto vřadění vel. did. Komenským samým předsevzatého v dobu od r. 1627 do r. 1642 nelze za pravdu dáti udání Zoubkovu (str. XVIII. a na j. m.), že tatáž r. 1653. na latinský jazyk Komenským byla přepracována, a sice tím méně, an Komenský výslovně se vyjadřuje, že na ní nebude měniti ničeho.

v podobě, aby nebylo výhradným majetkem jednotlivých vyvolenců̊v, nýbrž aby mohlo býti společným majetkem všeho člověčenstva. Jest to ona forma, pro kterou Komenský jméno „pansofie" vyvolil, při čemž ono „**vše**" (πaν, pan) vztahovati jest jak ku rozsahu vědění, tak i k množství k němu povolaných.

Podnik tento, jehož program byl obsáhlý, byl tak velikolepý, že bylo Komenskému rozhlížeti se po příznivcích a spolupracovnících.

„Velikosť prací mnou zamýšlených požaduje příznivce", pravil, „ať se má zřetel k obsahu a potřebě spolupracovníkův ať i konečně k výlohám s nimi spojeným.[4])

K těmto spolupracovníkům čítá několik dobrých filologů, asi tři filosofy, dokonalého historika a jednoho polymatha (všeuka), kterýž má důkladné známosti bibliografické. Starosť, vyhledati tyto spolupracovníky a vydržovati je, zaměstnávala později Komenského mnohonásobně, aniž byla odměněna výsledky hodnými zmínky zvláštní.

Naproti tomu podařilo se mu však nalézti přátely a příznivce, jejichž přispěním dostalo se mu hmotné podpory, jakož i dosti prázdného času k provedení plánův jeho. Mezi tím, co jednáno s hlavním jeho příznivcem, panem Bohuslavem z Lešna, o poskytnutí potřebných pomůcek k uskutečnění didakticko-pansofických ideí, poštěstilo se londýnskému příteli jeho Samuelovi Hartlibovi, že vymohl na anglickém parlamentě, aby Komenský povolán byl do Anglicka. Povolání toto bylo tak čestné, a jednota bratrská skládala do něho naděje takové, že Komenský vyzvání toho oslyšeti nemohl.

To stalo se roku 1641, jímž velký obrat v osudech života Komenského počíná. O důležité této události sám takto vypravuje: [5])

„Když po vydání spisu „Pansofiae prodromus" a po jeho rozšíření v rozličných říších evropských všichni téměř učenci schvalovali nástin díla toho, však přece o tom pochybovali, že by jediným mužem mohlo býti dokonáno, a k sestavení kollegia učenců radili: namáhal se tentýž, jenž „prodromu" na světlo pomáhal, Samuel Hartlib, aby pozornosť osvícených hlav obracela se k němu co možná nejvíce. Tak stalo se konečně, když ty které získal, že i mne mnohými domluvami přivolal. Když pak moji, bych přesídlil, svolili, došel jsem právě v den podzimní rovnodennosti (22. září) Londýna a tam teprve jsem se dověděl, že po vůli parlamentu jsem povolán. Poněvadž pak za příčinou,

---

[4]) Gindely n. j. m. str. 488.

[5]) Op. did. om. Pars. II.: „De novis studia didactica continuandi occasionibus." (O nových pobudkách k pokračování se studiích didaktických.)

že král odcestoval do Skotska, parlament na tři měsíce byl odročen: byl jsem přinucen, přezimovati tu, co zatím přátelé moji přípravy k pansofii zkoumali. Při této příležitosti povstalo v rukou mých pojednání:

„Cesta světla t. j. rozumné zkoumání, jak by duševní rozumu světlo, konečně u večer všech dnů mohlo býti šťastně rozšířeno ve všech myslech a po všech národech.“ [6])

Zatím sešel se opět parlament a poručil mi, když se byl o přítomnosti mé dověděl, abych posečkal tak dlouho, dokud by státní záležitosti vyřízeny a některým učeným a moudrým mužům ze středu jeho nařízeno nebylo, vyslyšeti mne a poznati základní rysy plánu mého. I to mi bylo napověděno, že nejsou od toho, aby mi bylo svěřeno zvláštní kollegium a vykázány jemu důchody, z nichž by někteří učení i horliví muži povolaní ze všech národů slušně mohli býti vydržováni; ať již na několik roků, ať na vždy. Ano jmenována mi i některá kollegia, jež by se hodila účelu mému, tak „Sabandeum“ v Londýně, mimo Londýn „winthonské“ a blíže města „Chelseum,“ jehožto důchodů mi zrovna byl předložen inventář. Slovem, podobalo se, že znova pomýšleno bude na provedení plánu slovutného Verulamského o zřízení mezinárodního kollegia učenců̊v, jehož jediným toliko úkolem bylo by pěstování věd.

Když však v Londýně zpráva se roznesla, že Irsko se vzbouřilo,[7]) že dvě stě vojáků jedné noci bylo povražděno, když král chvatem Londýn opustil a všechno připravovalo se na krvavý boj: rozplynuly se plány tyto jako mlha ranní, a byl jsem přinucen, vrátiti se ku svým co nejdříve. Ale tu stalo se, že ze Švédska do Polska a odtud do Anglie byl mi poslán list, kterým mě spanilomyslný a čacký pán Ludvík z Geer k sobě do Švédska pozýval, nabízeje příležitosť vhodnou, oddati se studiím (i kdybych jednoho nebo dva učence s sebou přivedl).“

Tento Ludvík z Geer byl z oněch dobrých lidí, s nimiž se Komenský na dlouhé dráze života svého, nesnázemi i protivenstvími všelijakými protkané, potkal a jimž dozrání úmyslův Komenského děkujeme. Pán z Geer byl totiž nizozemský kupec, slynoucí velikým bohatstvem, jehož obchody šťastnými nabyl, takovou měrou, že by byl mohl

[6]) Via lucis vestigata est vestiganda, h. e. rationabilis disquisito, quomodo intellectualis animorum lux, sapientia, per omnes omnium hominum mentes et gentes spargi possit.“ S tímto názvem vydáno v Amsterodamě 1668. Roku 1643 spis tento poslán švédskému kancléři Oxenstiernovi.

[7]) Účelem povstání toho bylo, aby katolická církev v Irsku měla vrch.

na vlastní groš vypraviti válečné loďstvo a zapraviti útraty vzniklé válečnou výpravou. Při tom však byl také tak dobročinný a štědrý, že jej Komenský „velkoalmužníkem evropským“ nazýval. Byltʼ maecenášem pokrokumilovných snah doby své, a byv správcem svým Hultonem na paedagogické záměry Komenského upozorněn, pozval jej k sobě do Norkopinku ve Švédsku, kdež byl za příčinou rozsáhlých obchodů svých založil před 12 lety malou osadu.

Komenský zamítl prozatím i nabídnutí toto, jako byl již dříve jedenkráte učinil; nevěděl dosud [8]) — dokládá — brzy-li mu bude možno odejíti z Anglie: jednota jeho přála si, aby v Anglicku pobyl, poněvadž jedině odtud nadála se všeliké pro sebe pomoci. V Londýně pak byl i s několika bratry, kteří mu v práci pomáhati měli; jen za podmínky, byl-li by pán z Geer ochoten, starati se i o tyto, mohl by prý od jednoty vymoci dovolenou, odebrati se k němu do Švéd. Již prý pozoruje, že nepokoji anglickými účel příchodu jeho zmařen jest, a tichého zátiší a úkrytu prý mu tak velmi třeba. Pán z Geer opětoval skrze správce svého Hultona nabídnutí své, slušící toliko Komenskému samému, načež Komenský dopisem zaslaným tomuto v únoru 1642 vyjádřil se, že přijme návrh pána z Geer, za té však podmínky, bude-li vydržovati mimo něj i jednoho spolupracovníka a jednoho učence, kterýž by o pansofickém díle pracovati pomáhal. Měla-li totiž pansofie býti tím, čím býti měla dle vůle Komenského, bylo potřebí, aby někdo Francouzsko a Italii procestoval, pozoroval tam a podával zprávy o tom, co již vykonáno a co právě se vykonává. Cesta podobná měla trvati dvě i tři leta. Komenský neuznával nikoho býti tou měrou spůsobilým k tomu jako Fundana, poněvadž tento byl se již dopisováním seznámil s rozličnými učenci francouzskými, zejmena s Mersennem. [9])

Když byl Komenský pozvání pána z Geer představeným jednoty v Lešně a přátelům a domácím svým oznámil a svolení jejich dostal,

[8]) Gindely, str. 491.

[9]) S jakými podivinskými věcmi zabýval se tenkráte svět učený, vysvítá z vypravování Mersenna dosvědčujícího, že jistý Le Maire vynalezl methodu, kterou prý chlapci šestiletí za 9 měsíců třem řečem (jako hebrejské, řecké a latinské) dokonale přiučiti se mohou, tak že překlad kteréhokolvěk spisu jazyky řečenými pořízeného nespůsobí jim pražádných obtíží. Tentýž po dvacetileté studii sestavil prý zvláštní abecedu, jejíž pomocí lze prý beze tlumočníka všem lidem, ať Číňanům, Japonským, ano i obyvatelům na měsíci domujícím nejen dopisovati, nýbrž i dostávati od nich odpovědi. Mersennus sám zaměstnával se sestavením oné nové řeči, kteráž měla býti co nejjednodušší, majíc jen jednu konjugaci a t. d. Srovnej: Gindely str. 493.

odhodlal se, že do Švédska odpluje, na kterouž cestu mu pán z Geer 100 tolarů poslal. Přátelé jeho však na cestu tuto dali mu radu, „aby (ve Švédsku) ničemu jinému nevěnoval se, než toliko pansofii.“ Z toho vysvítá, jak vznešené mínění přátelé Komenského již tenkráte měli o pansofických jeho snahách, ceníce je nad didaktické jeho podniky.

O příchodu svém do Švédska nechať Komenský vypravuje sám: „Když jsem ku Švédsku přistál — bylo to v srpnu r. 1642 — zastal jsem nového maecenáše v domě jeho v Norkopingu; přívětivě od něho byl jsem přijat, a když po několik dní bylo uvažováno, byl jsem poslán k říšskému kancléři Oxenstiernovi a ke kancléři university upsalské, Janu Skytovi do Stockholmu. Tito zkoumali mě rozhovorem po čtyři dny, zvláště prvněji řečený, orel nordický, jenž základy obou předloh, didaktických i pansofických, tak místně zkoumal jako po dobu tu žádný jiný učenec.“

„Za prvých dvou dnů zkoumal didaktické mé základy a dospěl k tomuto výsledku: „„Od mládí svého poznávám, že užívaná dosud methoda vyučovací má do sebe cosi násilného (violentum quiddam); avšak nemohl jsem vypátrati, kde vlastně chyba. Když jsem konečně od krále svého slavné paměti poslán byl vyslancem do Německa, s mnohými učenci o tom jsem rozmlouval. Když jsem se dověděl, že **Wolfgang Ratich** nápravou methody vyučovací se zanáší, neměl jsem pokoje do té chvíle, dokud jsem muže toho neuzřel; tento však místo rozmluvy podal mi tlustý čtvercový svazek, abych jej přečetl. I to jsem přemohl, a když celou knihu byl jsem přečetl, poznal jsem, že poklésků škol ne nedobře objevuje, ale prostředky, jež na pomoženou podával, zdály se mi býti nedostatečnými. Čeho Ty se domáháš, spočívá na základech pevnějších; pokračuj jen a t. d.““ Odvětil jsem, že v tomto (v didaktice) tolik jsem vykonal, kolik jsem jen mohl; nyní že nutno přistoupiti k jinému. Načež dal za odvěť: „„Vím, že něco většího zamýšlíš, neboť četl jsem Tvůj Prodromus; ale o tom zítra — nyní mě volají povinnosti státní.““

„Když pak následujícího dne jal se s přísností větší zkoumati pokusy pansofické, otázal se: „„Sneseš odpor?““ — Snesu, odpověděl jsem, a právě proto poslán jest onen prodromus, ač ne mnou, nýbrž mými přátely, přede mnou, by mohly seznány býti úsudky a výtky činěné od jiných. Přijímáme-li je se všech stran, proč bychom jich nepřijali od muže, vynikajícího dokonalou moudrostí a úsudkem heroickým?

Jal se pak mluviti, že není naděje v lepší stav věcí co do pravého zavedení studia pansofického, uváděje zprvu důvody politické, pak svědectva písma svatého, dle něhož na konec světa spíše zatemnělosti a větší zkaženosti než osvícenosti a lepšího stavu věcí očekávati lze. Odpovědi k tomu všemu pojal tak, že končil slovy: **„Mám za to, že něco podobného nikomu ještě nevstoupilo na mysl. Drž se zásad těchto pevně; buď zvítězíme jedenkráte spůsobem tím, buď nezbývá nám jiné cesty.** Já však radím tobě, abys pokračoval především v péči o školstvo, abys studium latinské řeči usnadnil a tak onomu většímu, po kterém toužíš, připravoval cestu"" [10]) Kancléř university na tom trval, abych, nechci-li s rodinou svou do Švédska se přestěhovati, přece blíže se usadil, tak jmenovitě v Prusku v Elbinku. Když pak mi maecenáš můj (k němuž jsem se do Norkopingu vrátil) radil, abych se oběma těmato návrhy řídil, a opravdivě žádal, abych ani vzhledem k místu ani vzhledem k dokončení nejbližších prací na ničem novém se neustanovoval: přijal jsem konečně návrhy činěné mně, té jsa naděje, že za dvě nebo tři léta bude malichernostem těmto konec." (tricarum fore finem.)

„Avšak tato ochota, s kterou jsem Švédům po vůli činil, znelíbila se dokona anglickým mým přátelům, již všemožně vynasnažili se obšírným listem plným nejpádnějších důvodův, aby mě od úmyslu mého odvrátili; ve věcech školských podal jsem prý dostatečné ukázky; cestu že mám připravenu dosti, abych všechno uvedl v pravou kolej. Ne tak co do realií. Ono mohou nyní jiní vésti dále; mužové školství znalí tu i tam prý již vystupují, chtějíce se horlivostí předstihnouti; základy pansofie naproti tomu nejsou však jestě ani s dostatek objeveny. Vymeziti cesty pravé moudrosti poskytne prý mnohem více užitku veřejnosti než latinská písmena a t. d. Samuel Hartlib, předstíraje mi ve svém poetickém nadsazování nerozvážnosť, dodal jestě: „Smrtelníče! kam se vrháš? proč podnikáš, co nehodno tvých sil?" [11]) Těšil jsem se z tohoto volání, bych se vrátil na královskou cestu, psal jsem do Švédska, libuje si v naději, že dají tam důvodům těmto, věnoval jsem se tudy opět vší svou silou studiím pansofickým — maje úmysl, abych v práci té buď pokračoval nebo alespoň (kdyby bylo přání, abych při věcech a záležitostech školských setrval, nebo kdybych dříve zemřel) základy pansofie (které dle

[10]) Raumer poznamenává k tomuto pamětihodnému výroku Oxenstiernovu: „Zdá se, že praktický Oxenstiern chtěl odvrátiti Komenského od nekonečného snažení a vrátiti jej k působení omezenějšímu sice, ale jistěji k cíli vedoucímu." Raumer, str. 43.

[11]) Quo moriture ruis, minoraque viribus audes?

doslýchaného bědování dosud ještě prý nejsou s dostatek vyjeveny) ze zmatků více pozvedl a déle jich nepoznaných nenechával. Ale ze Švédska dostalo se odpovědi, která mě odkazovala ku stanovenému plánu, by práce didaktické dokonány byly přede vším. Nezbývalo mi tedy nic jiného, než uposlechnouti a v kalu slovíčkářském proti své vůli dále váznouti."

Jak dalece se Komenský v tom okamžiku, když řádky tyto psal od svého původního účelu a programmu byl vzdálil, když mu ony didaktické snahy, které tenkráte ještě mluvnickými byly spoutány okovy a kterým svou „Januu" s tak velikým prospěchem byl otevřel, jenom „slovíčkářstvím" zdáti se mohly!

Tenkráte, když list tento psal, měl ještě Komenský na mysli jen „královskou cestu," kterou putuje filosofie, nejhrdější, ale i nejtěžší všech věd, na kterouž jej přátelé angličtí svůdným svým hlasem vábili, ano zatím zaznívala ze Švédska důrazná slova „Hoc age!" (toho buď pilen!) praktického kancléře státního, jenž jej upomínal na vychovatelské jeho poselství.

Nezbývalo tedy Komenskému nic jiného, než aby se dal do práce „Sisyphovy" v podnicích didaktických — kterou stávaly se mu již tehdy dle vlastního jeho vyznání — a pracoval o vydání spisů školních. Dříve však ještě, než se k tomu odhodlal, vydal ve Gdansku r. 1642 pansofický spis; „Pansophiae Diatyposis," jímž snažil se podati dokonaleji a pochopitelněji základní své ideje pansofické.

Vyhovuje přání přátel svých, přestěhoval se do Elbinku v Prusku a přivedl do města tohoto i rodinu svou, již od anglické své cesty nebyl viděl.

VI.
Elbink.

Po nedlouhé, protivnými větry velmi opozděné cestě námořní dorazil Komenský v říjnu 1642 do Elbinku. Místo toto právě nejlépe hodilo se pilným jeho studiím. Když pak dostalo se mu od senátu dovolení zde usaditi se, najal si pro sebe zvláštní dům. [1])

Aby pak ve studiích svých tiše, nepřetržitě pokračovati a výsledky osmiletého přemyšlování stanoviti mohl, uzavřel Komenský přerušiti veškeré dopisování s četnými svými přáteli na čas nejméně jednoho roku. Započal práce své, maje čtyry pomocníky jmenem Paul Cyrillus, Petrus

---

[1]) Viz Gindelyho.

Figulus, Daniel Petreus a Daniel Nigrinus, kteřížto muži však na vědeckém poli jen podřízeného jsou významu. Jak dovídáme se z psaní Komenského na pana z Wolzogenu, domácího přítele pána z Geeru, chtěl Komenský nejprvé „Janua linquarum" znovu přepracovati a po zvláštním plánu sestaveným slovníkem doplniti. Jak dalece by mu pak čas stačil, chtěl základy pansofie znova načrtnouti, což také r. 1642 ve spise v Gdánsku vydaném: „Pansofiae diatyposis" učinil.

Roku 1643 vyslal Komenský Figula do Švédska, aby říšského kancléře pána z Geeru a Jana Matthiae zpravil o pracech dosud dokončených. Jim zaslal také památní spis o smíření roztržek náboženských [2]) „Hypomnemata" (poznamenání), v němž tak jasně „jako jest slunce polední" poslední důkaz obsažen býti měl, že křesťané, kdyby jen v pravdě křesťany býti chtěli, nikdy by se děliti nemohli, jakož i příčiny nesjednocenosti křesťanů a prosředky k odstranění všech těch zbytečných roztržek.

Za svého pobytu v Elbinku byl Komenský toliko k podporám šlechetného pána z Geeru odkázán, které sice u větší neb menší míře docházely, aniž by mu však patron jeho nějaký stálý plat ustanovil. Okolnosť tato neustále hlodala na vzájemném poměru obou. Sotva Komenský osm měsíců v Elbinku trval, již docházely ho upomínky pána z Geeru, proč práce veškeré tak pomálu dospívají a proč nic tiskem se neuveřejňuje. Ač pán z Geeru i nástupcové jeho Komenského tak velice si vážili, přece provívá nádech stížností ve všech dopisech Komenského po celý čas pobytu jeho v Elbinku, dílem na nedostatečnou podporu, dílem na stranné, nesprávné posuzování jeho činnosti Tak píše Wolzogenovi: „Spisujeme knihy, nikoli opisujeme. Slibuji, že zajisté nebude patron podpory mi skýtané litovati; nedáme Vám knihy, ale poklad. S radostí ukončil bych po radě mnohých „Methodus linguarum", abych jej patronovi svému dedikovati mohl. Přece však ten neb onen neschvalují toho, pravíce, že dílům realnovědeckým největší píle se má věnovati; jiné maličkosti později prý přidány býti mohou; dílo velkolepé se očekává a snadno by se státi mohlo, že bych, pracuje o věcech méně závažných, smrtí mohl býti překvapen, I já za to mám, že lépe bude stejnoměrně-li a nikoli článkovitě se bude pracovati."

Mnoho změnilo se i v stavu jeho spolupracovníků, z nichž mnohé Komenský sám si platil. Figulus do Švédska byl vyslán, Daniel Nigrinus byl propuštěn jsa člověkem zlým; naproti tomu pak přijat jest Melchior Zamorski, rozený Polák, který taktéž v Elbinku se usadil. Dále podpo-

---

[2]) „Hypomnemata de reconciliandis Christianorum dissidiis."

roval Komenský jistého dra. Kozáka v Bremách padesáti tolary, aby se i on svými vědomostmi o fysice súčastnil velikého díla — a jistého Olyria v Anglicku osmdesáti tolary. Ano i Hartlibovi postoupil svou částku 40 liber, ustanovenou od anglických přátel.

Roku 1645 měly býti náboženské rozpravy v Toruni, jichž úkolem bylo spojiti opět katolíky s protestanty. Polský král ujímal se této záležitosti tak velice, že vybídl rozličné obce, aby zastoupiti daly se svými theology. Ač spoje: í konfessionálních protiv v duchu pravého křesťanství zamilovanou bylo Komenského myšlenkou — vždyť přece již dříve v tomto smyslu svá „Hypomnemata“ psal — přece neočekával žádoucího u věci této výsledku, vida v orthodoxních luteránech nemalou překážku všelikého spojení. Když pak se dověděl, že město Gdánsko dva přísné luterány za zástupce své si vyvolilo, takto vyslovil se v jednom psaní: „Nechť zajdou všechny sekty i se svými příznivci a podporovateli! Toliko Kristu pouhému jsem se zasvětil, kterého otec za světlo národům dal, aby byl spásou Boží celému světu; on nezná sekt, nýbrž nenávidí jich, on svým mír a společnou lásku za dědictví ustanovil.“

Tyto náboženské rozpravy měly 28. srpna počíti a po celé tři měsíce trvati; však již v květnu dály se k nim přípravy. Komenský zhrozil se této ztráty času, ale přece na něm bylo, aby bratrskou církev sám zastupoval. V těžkém tomto svém postavení obrátil se k pánu z Geeru, aby do Švédska jej povolal a tak účastenství na sjezdu Toruňském jej zbavil, což pán z Geeru ochotně také učiniti přislíbil. Četná však vyzvání jeho souvěrců přiměla jej konečně přece do Toruně se odebrati a vyjednávání se súčastniti. Úmyslem tímto však popudil proti sobě příznivce svého, pána z Geeru, v té míře, že mu zaslal i psaní, plné trpkých výčitek, jakoby Kom. příčinou byl zdlouhavých pokroků v práci. Ano tou poznámkou nebyl ušetřen, aby, stará-li se o věci jiné, u těch živobytí svého si hledal, jimž slouží.

Velice znepokojen byl Komenský nešetrným tímto dopisem, kterýž mohl vrhati temný stín na karakter Geerův. Jak samo sebou se rozumí, neopomenul Komenský rázně odpověditi jak svému patronovi tak i správci jeho Hultonovi. Onomu dal na srozuměnou, že o velikém, v částech svých úzce souvisícím díle pracuje, a že mu tudíž možno není něco z obsahu jeho vyrvati. Je-li pak proti vůli své někam povolán, že posilní ducha přetíženého namáhavými pracemi: neboť nejsem andělem, ani železným — dodává. I to mu vyčítáno, že za velikou cenu 400 tolarů Dr. Kinnera přijal [3]) a přece jeho, jakož i dřívější své spolupracovníky z vlastního

[3]) Poněvadž pak pán z Geeru Komenským navržené spolupracovníky Fundania Ravia a Kosaka po výtce z náboženských ohledů uznati nechtěl,

vydržoval, an pán z Geeru ničehož pro ně neustanovil. Opustil-li by ho pak, že nikdy nezapomene velikých od něho jemu prokázaných dobrodiní a vinu svou tím smyje, že mu didaktické práce své, jež této ještě zimy v Gdánsku vyjíti mají, dedikuje.[4]) Své osobě, pak doufá, že vždycky našel by dobrodince, a ostatně že všecka naděje jeho v Bohu jest.

Ostřeji však vyslovuje se Komenský proti Hultonovi. Nelidské jest, praví, koně, který sám běží, ostruhami pobádati, neb jemu obroku odnímati. „Svědomí a svoboda, krásné tyto statky, za peníze se neprodávají!“[5])

Pán z Geeru uznal bezpráví Komenskému učiněné a proto zaslal mu na počátku roku 1646 500 tolarův a právě tolik českým exulantům, čímž nedorozumění mezi nimi opět jaksi vyrovnáno. Touto podporou a jinými pracně vydobytými prostředky pracoval Komenský celý rok 1646, aby didaktické spisy ukončil; neboť i bratří naléhali na něho, aby studií zanechal a ke své církvi se navrátil.

Na sklonku r. 1646 dospěly práce tak daleko, že s nimi Komenský do Švédska se mohl odebrati, aby pána z Geeru zpravil o činnosti své. Spisy byly zvláštní komisí proskoumány, schváleny, a k tisku odporučeny po malých vedlejších opravách.

Komenský opět vrátil se do Elbinku, aby učinil poslední opravy nesčetných nesprávností ve slovnících a mluvnicích. Čtyři spolupracovníci v tom mu pomáhali. Tu pak stalo se, že najednou přestala docházeti podpora jak od patrona, tak od obce reformované v Nizozemsku, čímž krutá nouze počala hostiti se u pracujících. Komenský psal představenému reformované obce, žadaje podpory toliko pro svého jednoho spolupracovníka, Ritschela, který u veliké nouzi se nalézal, pro sebe nežádal Komenský ničeho. Nehodno jest, v nouzi ho nechávati, píše Komenský, neboť i pán z Geeru přesvědčil se, že dosud nemožno bylo něco uveřejniti.

---

a Ritschel do Anglicka odešel, přijal Komenský slezského lékaře Dr. Kinnera, který ho ochotně do Elbinku následoval, a jemuž Komenský přislíbil ročního služného 400 tol..

[4]) Zdá se, že Komenský kladl velikou váhu na dedikování prací svých v tom čase, když literání zjevy událostmi byly. Ve psaní Wolzogenovi daném dne 15. června 1645 rozeznává nižší didaktické a vyšší pansofické práce. Ony měly ve jménu patrona Švédům věnovány býti, aby tam se sklízelo, kde se selo. S posledními pak byl na rozpacích, komu by „veliké dílo“ pansofii věnovati měl, zda lidskému pokolení, či Europě, neb třem nordickým říším. Komenský, vědom si jsa svého poslání, mohl tak mluviti.

[5]) Zoubek, str. 62.

Konečně uchvácen trpkým bolem, pravil: „Ó, přátelé Boží! Kdybyste mne tak nahého viděti mohli, jak vidí mne ten, který vše vidí: Nikdy nevstoupilo by Vám na mysl nějak mi ubližovati a mne podezřívati!“

Jak velice tenkráte Komenský zevnějšími poměry sklíčen byl, vysvítá z listu, [6]) jejž v lednu r. 1647 důvěrnému svému příteli Hartlibovi psal, a v kterém, ač sám byl v nouzi veliké, 50 tolarů Ritschelovi zaslal. Takto v něm naříká: „Kdož okolo mne jsou, dokázati mohou, jak starostmi jsem obklíčen, a jak tam, kde ulehčení najíti jsem doufal, nalezl jsem jho téměř nesnesitelné. . . . . Již jednou jsem ti psal, a nyní s důrazem to opakuji: Kdybych samoten byl setrval, dávno již s pomocí Boží byl bych dokončil, co jsem si předsevzal. Neboť idey, které na mysli mi tanuly, již před 14 lety v „Prodromu“ jsou uloženy; tenkráte čerstev a silen byl ještě duch ku práci, a Boží požehnání, když ještě v skrytu jsem pracoval v Boha důvěřuje, citelno i blízko. Když pak známým jsem se stával, po lidské pomoci pátral a nádherné a zářící podnikal: tu zmizela ducha síla ze svého střediska a v proud klesla umdlena a uvadla; mnohostranností plánů zmatky se kořenily a výsledek patrně míjel mi před očima. Vím, Hartlibe, nejmilejší, že jednáš s úmyslem nejšlechetnějším na světlo mne přiváděje, přízeň vysokých ochranců mi získávaje a spolupracovníky mi opatřuje; ale viz, jak věc zcela jinak vypadla, než jak jsme se nadáli! Ty do kalu a bláta jsi mne zavedl, z něhož ani sám východu nenalézám, aniž ty mi jej ukážeš. Svědomí svědkem mi jest, že nikoli s nekalým úmyslem (snad abych zbohatl neb se proslavil, neb s menší pílí u věci pracoval a pak odpočíval) skýtanou mi podporu jsem přijal, nýbrž jen proto, poněvadž jiným více jsem přičítával než sobě samému, od jiných více doufal, než od sebe samého. Konečně i o případ smrti postaráno býti muselo, aby tak veliké dílo s jediným člověkem neumřelo, nýbrž mnoha jinými započato dále vzděláváno býti mohlo, kdyby i jednomu něco lidského státi se mělo. V opatrnosti této žádné viny neshledávám, nýbrž jen péči o věc samu — ale proč přece výsledku se nedočkávám? Nepozoruji také, že by tak mnohostranným spojením zvláštní světlo nám svítalo; první idey se nezměnily; taktéž nepozoruji, že rychleji pokračujeme, ano ač více nás pracuje, vázneme spíše a nejdeme-li zpět, pak točíme se v témže kruhu a tak trváme bez konce, tak že v pravdě nespatřuji, čím okolnost tato k spisování díla přispěla. Neboť zemřel-li bych před ukončením celého díla, v pravdě nevím, čeho nadíti by se bylo k zachránění díla od těch,

[6]) Latinský original v conceptu se zachoval a jest od 11.—21. ledna 1647 datován. Čísti jej můžeš v Gyndelým str. 546.

jež dosud po ruce mám. Bylo by lépe bývalo, je dokončiti, uveřejniti a tak jiskry lepšího světla rozsíti, aby v hlavách nadaných v oheň se vzňaly a tak poznány byly. K tomu pojí se ještě ona velká starosť a plahočení se po odměně těch, jež jsem k společné práci sezval, které zajisté prost bych býval, kdybych v tichosti pomálu sám pokračoval. Ano, co ještě více zneuctívajícím jesť, že přinucen jsem téměř žebrati. Raději zemříti, než žebrati. V pravdě, stydím se již psáti list takovéhoto obsahu; ano, on má posledním býti pastorům belgických církví..... Přemýšlím (jakmile jednou trnovité didaktické studie odložím) jak bych opět nějakého úřadu dosáhl, který by mne živil a pak jak bych ostatní v tichosti dokončil."

Z řádků těchto jest patrno, jak stísněné mysli byl tehdáž Komenský. K zápasu s materialní nesnází, se starostí o denní chléb, která až k žebrání donucovala, ovšem jen pro spolupracovníky, přidružilo se konečně i vědomí pochybeného postupu, zbloudilé cesty a prodlévajícího výsledku. Komenský nahledl, že lépe by byl učinil, kdyby žádných spolupracovníkův byl nehledal, kdyby byl více sobě, než jiným důvěřoval. Konečně měl Komenský za to, že nenalézá se na dráze, jež by povoláním byla životným — míníme tím „trnovitou" (spinosissima) dráhu didaktických studií. Skromné, pracné a zdlouhavé výsledky v pravdě neodpovídaly vzletu jeho genia. S neobratnými, na mnoze bezcharakterními spolupracovníky, o jichž materialní vydržování sám starati se musel, po dlouhá léta bylo mu se plahočiti, aby povinnostem svým k zemi věrou s ním příbuzné a k bohatému, již netrpělivému patronu dosti učinil, kdežto duch jeho nutkal jej k pansoficko-realistickým podniknutím. Ano zdá se, jakoby ženialnosť jeho v pochybnosť upadla, když dle konečných slov svrchu podotčeného citatu ohlížel se po tichém, občanském postavení, po — chlebu!

Člunek života jeho zjevně na mělčině uvázl. Sotva kdy ušetřen bývá mělčinami těmito veliký duch v běhu života svého. Víra v povolání jeho šťastně převádí jej přes tuto mělčinu. Komenský víry této neztratil.

V největší již nouzi přišla vydatná pomoc. Pán z Geeru zaslal ku sklonku roku 500 valonických tolarů [7]) a trnovité didaktické práce šťastně byly ukončeny.

Však i s ním stala se změna co do postavení. Na začátku roku 1648 zemřel v Lešně první senior a biskup jednoty bratrské. Komenský,

---

[7]) A k tomu dobrý švédský sýr, na němž si theologové a honorace Elbinkská dobře pochutnávali.

seniorem jsa, musel také k volbě do Lešna se odebrati. Tato padla na nejzasloužilejšího, na Komenského. Z té příčiny bylo mu vyměniti dosavádní své bydliště již podruhé s Lešnem a také zbavil se dřívějších svých stísněných poměrů.

Tu teprvé počato s uveřejňováním didaktických prací dlouho odkládaných; konečný to výsledek snah mnohaletých.

Byla to díla následující:

1. Methodus linguarum novissima. — Methoda jazyků nejnovější.
2. Vestibulum latinae linguae. — Předsíň latinského jazyka.
3. Přepracovaná Janua linguarum.
4. Latinsko-německý slovník, Lexicon januale.
5. Atrium linguae latinae, rerum et linguarum ornamenta exhibens; t. j. Předsíň latinského jazyka, obsahující ozdoby věcí i řečí.

Ze školních těchto spisů vyniká nejvíce první.[8])

Věnován jest panu z Geeru, v kterémžto věnování loučí se se slovíčkářstvím (logomachiae) prací filologicko-didaktických a na bohatší studie realistické se těší.

Tři hlavní, základní myšlénky této nové methody jazyků uvádí Komenský v předmluvě této:

1. Dokonalé parallelisování věcí se slovy.
2. Úplná posloupnosť vyučování beze všech přestávek.
3. Takové uspořádání souhrné látky učebné a její zpracování, že snadnou a částečně samovolnou praxí výsledku minouti se nelze.

Methoda tato až do nejmenšího provedená, tanula v mysli jeho:

„Mohla-li by methoda," praví, „tak dokonale v předpisy vepsána býti, jak mnou je promyšlena, podobala by se dobře provedenému stroji hodinovému, který stejnoměrně se pohybuje a pohybem svým také spícím i jinak zaměstnaným času ujímá, aniž by upustil[9]). Myšlénka, — vyučování methodou do podrobna provedenou mechanisovati, — již v tak mnohých jeho školních spisech nalézáme, i tuto se jeví.

Tyto tři tajuplně souvisící řady **myšlenek, slov, věcí,** které se ve třech základních činnostech lidské bytosti zračí: **myšlení, mluvení, konání,** jím pojaty jsou co úzký vztah mezi **rozumem, jazykem** a **rukou.**

„V Bohu jsou idey, pratypy, které věcem vtiskuje; věci opět razí obrazy své ve smysly; smyslové duchu je sdílí, duch jazyku, jazyk sluchu

---

[8]) Methodus linguarum novissima. V Op. did. omn., sv. II. str. 1—292.
[9]) Tamtéž str. 14.

jiného, tělesné zprostředkování, poněvadž v těle uzavření duchové duševním pouze způsobem srozuměti se nemohou.“ [10])

Tak úzce souvisící představoval si Komenský parallelismus věcí a slov, že mu ideal „realní řeči“, „řeči Adamovy“ na mysli tanul, v které slova a pojmy dokonale se kryjí, a která již zvukem svým duchu pravou vlastnosť vyslovené věci zpřítomňuje.

Zásady, jimiž praxe vyučování ve smyslu této methody uspořádána býti by měla, tytéž jsou, které Komenský ve „velké didaktice“ uložil.

Těmito zásadami se řídě, sepisoval Komenský své didaktické školní spisy. Tak nalézáme v sebraných jeho spisech (Op. did. omn.) a sice v II. dílu dobu 1642—1650 obsahující, toto:

„Latinae linguae Vestibulum, Rerum et Linguae cardines exhibens,“ předsíň latinské řeči, základy věcí a řečí znázorňující; [11]) ovšem jen v úryvku, dále:

Latinae linguae Janua nova, rerum et linguae structuram exhibens ordine nativo — otevřená brána nová latinského jazyka, stavbu věcí a řečí v přirozeném postupu znázorňující. Jest to druhé, po zákonech nové methody jazyků přepracování proslavené Januy z r. 1631. Záleží z textu, který s původní Januou souhlasí; k tomuto pojí se latinsko-německý lexikon [12]) a grammatika. [13]) Jest i třetí zpracování, které spadá v čas pobytu Komenského v Saros-Patáku v Uhrách, a jež více pro školní potřebu jest určeno.

Nové zpracování Januy mělo obrazy býti opatřeno, které Komenský s velikou dovedností sám kreslil. Po přání jeho mělo jen asi 500 exemplářů vydáno býti pro učitele, nikoli pro žáky, aby po rozličných jich soudech opraveno býti mohlo nové vydání pro mládež.

VII.

Paták. Komenského škola vzorní.

Mír Vestfálský, který ukončil bouře a svízele třicetileté války, netušené přinesl církvi bratrské sklamání. Ač vítězny byly švédské zbraně, ač úzce spojen byl Komenský s mocným kancléřem Oxenstiernou, byli bratří čeští vyloučeni z míru náboženského. Tím byl jim návrat

---

[10]) Tamtéž str. 24. dle Raumer. Dějiny paedagogiky. II. str. 73.

[11]) Op. did. om. II. 293—298.

[12]) Lexikon januale latino-germanicum, sive latinae linguae silva, Vocum derivatorum copiam explicans.

[13]) Janua latinae linguae novissima clavis, gramatico latino vernacula.

do vlasti, na který Komenský ještě pomýšlel bez ustání, navždy zamezen, osud jich pro všecku budoucnost zpečetěn.

Marně žádal Komenský před 11. říjnem 1648 listem plným trpkých výčitek pro nedodržené sliby a plným pohnutlivých proseb o pomoc mocného kancléře říšského. Evropská diplomacie nevyhověla žádosti jeho. „Byl-li kdy třicetileté válce ideelní moment základem, dávno ku konci jejímu vymizel docela, boj nejsprostších zájmů jevil se. Obzvláště Švédové jiná chovali přání, než restituci nepovšímnuté hrstky národa!“ [1])

Za těchto okolností nezbývalo Komenskému nic jiného, než povolání jeho spisovatelské a starosť o náboženskou jeho osadu. Tato pak tak ho zaujímala, že se nyní pansofickým studiím beztoho již opozděným ještě méně než dříve mohl věnovati.

Také v rodině jeho podstatné nastaly změny. Na podzim r. 1648 zemřela i druhá jeho manželka Dorota Cyrillová, zanechavši mu pět dítek, i oženil se v následujícím roce opětně, a to po třetí již, s Johannou Gajovou v Toruni, kdežto se dcera jeho Alžběta zasnoubila se spolupracovníkem jeho Petrem Figulem.

Tuše blízký konec církve bratrské, napsal v následném roce 1650: „Kšaft umírající matky“ — vedle dvou jiných též náboženských spisů. Když se byl právě odhodlal, od těchto až v tento stav přivedených záležitostí ve věcech školských si oddechnouti, jakož i s vedlejšími těmito věcmi (parerga) se rozloučiti a k něčemu vážnějšímu přejíti: hle! tu došly d o p i s y z U h e r, netoliko od tamnějších theologů, nýbrž i od knížete Sigmunda v Rákoci, kteréž tento svým vlastním i matky své, ovdovělé kněžny Sedmihradské, jmenem psal, povolávaje ho k jakési rozpravě, jakož i za tou příčinou, aby je o zlepšení školství Uherského poučil. [2])

Pro víru rozprášení bratří, čeští Hugenotti, rozšířivše se po všech protestantských zemích Evropských, kdež jako vychovatelé, učitelé, duchovní, umělci a jinak výživu hledali, [3]) také mnozí v Uhrách se usadili, tak že obcování Slovanů Horno-Uherských a Lešenských ani dosti živě si představiti nelze; proto také snadno jest pochopitelno, že jméno Komenského v Uhrách všeobecně bylo známo.

Komenský nemohl zamítnouti návrh knížete, který tak mnoha jeho rodákům a stejnověrcům pohostinného dopřál útočiště. Vydal se tedy

---

[1]) Tak soudí váž. historik Dr. A. Gindely n. j. m. str. 507.

[2]) Op. did. om. III. p. 3.; De vocatione in Hungariam brevis narratio.

[3]) Na Oxfortské universitě byla pro určitý počet mladých Čechů stipendia založena; ve Švýcařích nalezáme mnohé po sobě jako duchovní při reformovaných církvích. Gindely n. j. m. str. 508.

na cestu a dorazil v měsíci květnu 1650 do Šárošského Potoka, odkudž se pak s knížecí rodinou odebral do Tokaje. Tu žádáno na něm dobrozdání, „jak by provincialní škola Potocká po zákonech pansofie co nejlépe zařízena býti mohla?“ Odpovědí na tuto otázku bylo pojednání, které vydáno pod názvem:

„Illustris Patakinae Scholae idea“ — idea usnadněné školy Potocké — a které i v sebrané spisy jeho didaktické bylo vřaděno.

Tím byla Komenskému poskytnuta příležitosť, pansofické idey své, které dosud jen theoreticky vykládal, do bezprostřední praxe školní zavésti, „pansofickou školu“ na uherské půdě založiti. Jak veliká byla důvěra a očekávání, s jakýmž tenkráte pansofickým ideím vstříc hleděno, vysvítá také z plného znění povolací listiny knížete Sigmunda:

„Povoláváme Tě,“ tak tam čísti možno, „k tomu účelu, abys svatě přispíval nám ku zlepšení našich škol Potockých a pravý, dokonalý a zřejmý obraz své methody nám podal. Neměli jsme při tom nikdy v úmyslu, abychom odcizili Tě důležitým tvým studiím, jimž stará leta svá věnovati chceš ku všeobecnému blahu, volajíce tebe k namahání v školním prachu, nýbrž, aby za tvého vedení učenci naši, představení této naší školy a učitelé radosť Ti připravovali, pokračujíce v kýženém přetvořování (školství) a snahy Tvé a methodu vyučovací provádějíce.“

Když Komenského plán pansofické školy od knížete schválen byl i podmínky jeho přijaty, přesídlil Komenský ve srozumění se seniory církve, jakož i s pánem z Geeru 6. října 1650 definitivně do Potoku, aby započal přetvořováním tamnějších škol na základě pansofických svých ideí.

Bližší označení plánu školy této zanechal nám Komenský ve spise knížeti Rakocimu věnovaném: „**Schola pansophica**“ — škola pansofická t. j. všeobecná dílna moudrosti“.[4]) Lzeť nám školu tuto jakožto sedmitřídné gymnasium označiti, kteréž ve vyšší i nižší oddělení se roztřiďuje a přijetím věcného vyučování vedle mluvnického (jazykového) ovšem značný pokrok jeví proti dřívějším školám latinským.

---

[4]) Scholae pansophicae classibus septem adornandae delineatio. Op. did. om. III., 6—60.

Rozčlenění z tohoto přehledu snadno lze poznati:

I. třída: **Vestibulum** (předsíň)		Nižší oddělení rázu více jazykového.
II. „ **Janua** (brána)		
III. „ **Atrium** (síň)		
IV. **filosofická** třída		Vyšší oddělení rázu více věcného.
V. **logická** třída		
VI. **politická** „		
VII. **theosofická** třída		

Škola tato byla pro jinochy šlechtické, měšťanské a nadanější selské, aby je v každé vědě na všecky možné způsoby (in omni scibilium genere omni modo) vzdělala. V ní všemu mělo býti učeno, „co lidskou přirozenosť zdokonaliti a stav hospodářství národního, státu, církve a školství zlepšiti může.“ Zvláště pak mělo se tu

I. Všem zrcadlo rozumu pro moudrosť uhladiti.
II. Pramen vnitřních jednání, srdce pro zbožnosť vyčistiti.
III. Ruku a vše zevnější ku dovednosti v konání a ke slušnosti v mravech vycvičiti.
IV. Konečně jazyk k výmluvnosti vzdělati.

Hlavně však měl tu celý člověk k humanitě a bohopodobnosti vzdělán býti.

Aby toho se docílilo, má všemu učeno býti:

I. Posloupně (po stupních — gradatim) sedmi třídami co ročními stupni.
II. Autopsií (ohledáním) t. j. vlastním nazíráním a zkoušením.
III. Autopraxí (samočinností), která žádá, aby žák vše, co rozumu, paměti, jazyku a ruce k pojetí se předkládá, sám hledal, nalézal, učil se tomu, cvičil se v tom a opakoval.

Vnitřní zařízení a vnější ústrojí „pansofické školy“ jest sedmerým spořádáním [5]) již do nejmenšího mechanisováno a to

1. spořádáním věcí (potom vyučování jakožto látky vyučovací);
2. osob (rozdělení tříd);
3. učebných pomůcek (kněh a školního nářadí)
4. místností (školní síně, lavice, sedadla);
5. času (rozdělení času denního);
6. prací samých (pensum vyučovací);
7. paus ku zotavení (prázdniny).

---

5) Dilucidatio, od. 35.

Zákony, kterými toto sedmeré spořádání se řídí, jsou všeobecně tytéž, které tvoří obsah „vyučovatelství“.

Za zvláštnosť mechanismu vyučování sluší poznamenati, že pro každou třídu pansofické školy toliko jediné knihy stává, jíž se učitel i žák docela musí podříditi, tak, „aby nic jinde hledáno býti nemuselo, nýbrž vše potřebné v ní se nalézalo.“ [6])

Učebné knihy pro tři nižší třídy jsou: „Vestibulum“, „Janua“ a „Atrium“, při nichž ještě filologický ráz vystupuje. První má podati základy celé řeči (totius linguae fundamenta); druhá má jednoduchou a přirozenou budovu celé řeči doplniti; úlohou pak třetí jest řeči ozdob a síly přidati. S první pak má analyticky, s druhou synthetickу a s třetí synkriticky vésti se. [7])

Mimo to má každá kniha na tři oddíly býti rozdělena. Má tedy obsahovati:

I. material: **Lexikon.** } Jazyková stránka.
II. formu: **Grammatiku.** }
III. spojení obou: **Text.** Věcná stránka.

Zákonodárnými hledisky při tomto didaktickém stupňování mají neustále býti:

1. **Ratio** — myšlení — rozum (nazírání).
2. **Oratio** mluvení — řeč (jazyk).
3. **Operatio** — jednání — ruka.

Nehledě k zásadním snahám Komenského, vedle slov také věci k platnosti přivésti a kromě latinské taktéž materskou řeč pěstovati, nemohl se Komenský při organisování vzorné školy Potocké přece z nadvlády latinské řeči vyprostiti. Pro ono stanovisko, které tenkráte k této řeči zaujímalo se, jest důležita rozmluva, která tvoří začátek Vestibula, poněvadž i forma její je charakterisuje; stůjž zde tedy:

1. Pojď sem, chlapče!
2. Chci promluviti s tebou o předmětu velmi důležitém.
3. Mluv! poslouchám.
4. Chceš moudrým býti?
5. Co jest to, býti moudrým?
6. Všemu správně rozuměti, vše dobře konati a o všem správně mluviti.

---

[6]) Delin., od. 49.

[7] De reperta ad Autores latinos legendos et intelligendos brevi et amoena via Schola triclassis. Op. did. om. III. 114—134.

7. Tak, chci; však kdo mně vše to dá?
8. Bůh a obcování s moudrými, se živými i zemřelými.
9. S kterými živými? — S učiteli.
10. A s kterými mrtvými?
11. S oněmi, kteří před námi žili a s námi ještě dosud mluví, totiž v knihách.
12. Dostačí to? — Dostačí.
13. Modli se jen k Bohu, poslouchej učitele, miluj knihy.
14. Abys ale těm moudrým rozuměl,
15. nauč se řeči, ve které psali.
16. Totiž řeči latinské.
17. Neboť ona krásna jest, společna národům a učeným.

Zvláštní úpravu má slovník „Januy", který s názvem „Les latinské řeči" hlavní část druhého stupně vyučování tvoří. [8]) Abecední spořádání i tu jest ponecháno, obsahuje však toliko kořeny slov. Každý kořen tvoří se svými odvozeninami samostatný, krátkými větami uzavřený celek, na př. kmen **Ali**:

Ali-us (a, ud) agit—ter; — as est—bi; aut veniens—unde tendit—o, hac vel—a; — oquin quod das—eno—cui, hoc ab—enas a tuis et transfers—orsum. Sed ita res procedunt—ter atque—ter.

Rozdělení času pro práce všech tříd jest totéž a sice:

Dopoledne:

6—7: Cvičení v pobožnosti (čtení bible, píseň, modlitba).
$7^1/_2$—$8^1/_2$: Hlavní pensum třídy, více theoreticky.
9—10: Totéž více prakticky.

Odpoledne:

1—2: Hudba neb příjemné mathematické cvičení.
$2^1/_2$—$3^1/_2$: Dějiny.
4—5: Cvičení slohová.

Každá učebna opatřena jest vhodným nadpisem. [9])

Stěny její jsou obrazy pokryty, které se k hlavnímu pensum třídy pojí. Studie dle jich významu pro určení člověka mají jakýsi

---

[8]) Sylva linguae latinae, Vocum derivatarum copiam explicans: sive Lexicon Januale. Op. d. om. III. 219—424.

[9]) „Žádný písma neznalý nechť nevstupuje!" v I. — „Nikdo měřictví neznalý (ἀγεωμέτρητος dle Platona) nevstupuj!" v II. atd.

pořádek dle důstojenství.[10]) Studie prvního řádu jsou takové, které se k moudrosti, mravnosti a zbožnosti vztahují, tedy filosofie, theologie a — řeči (sic!); studie druhého řádu jsou pomocné vědy, k nimž Komenský zvláště dějepis počítá; také rozmanitá cvičení smyslů, paměti, řeči, rozumu, ruky sem náležejí. Studie pak třetího řádu ty jsou, které se ke svěžesti a pohyblivosti těla a ducha vztahují. Sem patří zvláště hry, jakož i dramatická představení.[11]) Aby mládež pro veřejný život byla připravena, má celá škola a každá třída obrazem býti státu, který má svůj senát, svého konsula, své soudce a svého praetora.

Sedm tříd spravuje sedm učitelů, nad všemi pak jest rektor, jehož povinností jest, projíti denně všechny učebny, aby se přesvědčil, zda vše všude a v každém čase pořádně před se jde. Tomuto jakož i třídním učitelům má slušné vykázáno býti služné, aby tak snadno služby své se nevzdávali.

Srovnávajíce vzorní školu Komenského s naší školou střední, poznáme následující zvláštnosti oné:

1. Zdá se býti vychovatelský element oné silněji pěstován než u nás a to částečně stavením mravnosti a zbožnosti před vědění pouze theoretické, částečně a hlavně organismem vyučování.

2. Koncentrace vyučování na jistá hlavní pensa každé třídy, jakož obrácení její od theoretického vědění k praktickému „umění“ jest ve vyšší míře provedena než u nás.

3. O zotavení a osvěžení ducha dostatečnou měrou jest postaráno dílem omezením času vyučovacího na čtyři hodiny denní a častějšími pausami pracovními (půl hodiny mezi dvěma lekcema), dílem střídáním theoretických studií a praktických cvičení, buď hrami neb slavnostmi (scenická představení).[12])

---

[10]) Delinatio, od. 59.

[11]) V žádné příčině není ovšem kontrast mezi vzorní školou Komenského a vyučovacím systemem přítomnosti tak ostrý, jako v také závažnosti pořádku dle důstojnosti, který jednotlivým vůdcům vyučovacím náleží. Kdežto Komenský tu ostře a velmi správně rozeznává, děje se se strany moderního plánu vyučovacího vše na jedno kopyto, mnohdy toutéž váhou váží se, zvláště tam, kde systém odborných učitelův jest zaveden. Hospodářství a filosofie, numismatika a morálka, psychologie a hra na housle stejně jsou závažny. Předmětů, které specielně o svěžest a pohyblivost těla a ducha se starají, nezná moderní plán vyučovací.

[12]) K uspíšení těchto scenických představení vydal Komenský: Schola ludus s. encyclopaedia viva, h. e. Januae linguarum praxis scenica. (Škola hry, neb živá encyklopedie t. j. brány jazyků scenická cvičení.) Op. did. om. III. 831—1040.

4. Podřaďování učení věcného mluvnímu při všem uznání prvého zamezuje ještě svobodnější a samostatnější studování realií, které na vstup svůj do školy ještě zajisté celé století čekati musí.[13]) Za to přimlouvá se již ta okolnosť, že jedinou školní knihou pro každou třídu jest mluvnice, a že i přírodověda nikoli z přírody samé, nýbrž ze čtení latinských klassikův, Plinia, Aeliana, tedy z druhé již ruky se čerpá.[14])

Ohledneme-li se po skutečných výsledcích, jichž Komenský s pansofickou školou v Šárošském Pataku dosáhl; tu nemile každému do očí bije veliký rozdíl mezi ideou a výsledkem, plánem a provedením. Jest to osud snad všech hluboce založených a dalekosáhlých plánů reformujících, že narazí na více neb méně křehký odpor, jakmile veselé obydlí myšlénky s drsnou půdou skutečnosti změní, tak že teprv po mnohonásobném putování, vysvětleném projitím více lidskými hlavami, uskutečnění svého nalézají. Lzeť nám z našeho o dvě století pokročilého paedagogického stanoviska Komenského téměř veškera tvrzení a didaktické návrhy schváliti, každý těšiti se musí duchu, jenž je provívá, a jest toliko přáti, aby ony didaktické zásady a nástiny byly skutečností: a přece se vší slušností rozpakovali bychom se pansofickou školu Patáckou nápodobiti.

Komenský sám dobře si byl vědom překážek, které mu při provádění nástinův a návrhův jeho nastanou.[15]) Jsou to knihy, učitelé, žáci. Největší váhu klade Komenský na místech nejrozmanitějších na zaopatření příhodných učebných kněh; od nich očekává spásu své methody. V pravdě jest zaopatření učebné knihy, v které by souhrnná látka učebná

---

[13]) Komenský vychází z té idey, že by latina měla na celé zemi universální býti řečí, aby jednota vzdělání a věd nastala; proto nemůže se ještě povznésti k úplnému vážení si řeči mateřské a zamotává se v nesnadnosti a obtíže, když ku př. ve svém spojeném věcném a mluvním vyučování rozmanité předměty nazírání, o nichž klasický čas žádného nemá tušení a pro které také latinský poklad řeči žádných výrazů míti nemůže, v barbarské latině opět podati chce. V jeho latinské škole má jen latinsky mluveno býti (srov. Delineatio od 79.); také v ní „prisciansky praskač" (Prisciano mastix) má putovati. Jest to malá knížka z bílého papíru, která žáku, jenž proti gramatice t. j. proti „priscianu" se prohřešil, na znamení hanby dána jest, do níž chudák hříchy své proti latině vlastnoručně zapsati musí. V gymnasialní paedagogice PP. Piaristů trest tento co tak zvané signum (znamení hanby) se zachoval až na naše století. Pisatel těchto řádků ještě sám „Signum" nosil.

[14]) Schola pansophiae. Pars. sec. IV. b.

[15]) On pojednává o nich ve vlastním přídavku: Deliberatio, t. j. úvaha týkající se školy pansofické. Op. dip. om. pag 50—58.)

celé třídy tak koncentrována byla, aby ani učitel, ani žáci z ní vycházeti nemusili, takový ideál, že provedení jeho jednotlivci nemožno jest mysliti, nejméně pak člověku, „jejž již stáří sklíčilo a jemuž smrť již na zádech šedí," jak Komenský sám o sobě praví. V skutku pak také jest nám doznati, že kodifikace přiměřených kněh pro vyučování školní ještě za našich dnů přes všechnu uchvacující literární činnosť, která kulturní epochu naši charakterisuje, ještě tak daleko nepokročila, jak bychom po takovém dlouhém čase, který nás od Komenského dělí, očekávati mohli.[16])

Co učitelů jakožto spolupracovníků se týká, nevedlo se Komenskému lépe, než později Pestalozzimu. Také jemu bylo bojovati s lernajským hadem indifferentismu a nedbalostí se strany učitelův a žákův, a proto uveřejnil spis svůj:

„Oživený Fortius", aneb „vypuzení lenivosti ze škol."[17])

„Neboť" — praví v úvodu k opětnému otisku této knihy — „nadarmo jest o zlepšení methody pracovati, když se nepodaří lenivosť ze škol vypuditi."

Také žáci připravovali mu mnohých obtíží, neboť častěji na „divosť" a „surové mravy" jejich, jakož i na řevnivosť mezi žáky šlechtickými a měšťanskými si stěžuje. Aby surové mravy tyto umírnil, sepsal v roce 1653 dva další spisy:

„Předpisy mravů k užitku studující mládeže sebrané." (Op. did. om. III. 776—783) a

„Zákony školy dobře spořádané." (Op. III. 784—805.)

Kromě toho snažil se Komenský při rozličných příležitostech a slavnostech držanými řečmi lepšímu rozumění svých ideí cestu připraviti.

Výsledek všeho byl, že ze sedmi projektovaných tříd „pansofické školy" jen nižší oddělení, „trivium", v život vešlo, na otevření vyššího oddělení, „quadrivia" nedošlo.

---

[16]) Za příčinou toho máme nedostatek objektivních, věci přiměřených kritik, které by zrno od plev dělily. Úspěchy kněh za našich časů nikoli obsahem jich se řídí, než vnějšími okolnostmi, totiž křiklavými reklamami a proudy konnexí a protekcí. Kdyby však Lessing sám povstal, aby znova kritický svůj zřídil tribunál: sotva mohl by býti pánem literárního onoho přívalu, který dnešního dne všechny obory duševních produkcí zatopuje. Co tu praveno, platí ovšem v eminentním stupni v paedagogickém oboru.

[17]) „Fortius redivivus seu de pellenda scholis ignavia." Šárošský Paták 1652. Op. did. om. III. 736—757. Fortius byl mathematik a filolog v Antverpách († 1536). Tohoto spisu Fortiova opatřil Komenský otisk, jak již dříve učinil Erpenius v Belgii, aby proti lenivosti učitelů bojoval.

Kde zásluha jest, tam dostaví se i závisť. Žárliví jsouce na stále vzrůstající chvalnou pověsť Komenského, jevili oni, kteří spolupracovníky jeho býti měli, nepřízeň a passivní odpor, tak že mu nemohlo býti nevítaným, když smrť knížete Sigmunda Rákociho a církevní poměry Lešenské další vývoj pansofické školy přerušily. Komenský rozloučil se r. 1654 s Uhrami, když ještě drahocennou památku na pobyt svůj tam byl zanechal. Jest to nejpopulárnější dílo Komenského, onen spis, v kterém se hlavní idey jeho reformy vyučování typicky zračí a který by značně dostačil, aby jmeno jeho zapomenutí vyrval. Míníme **„Orbis pictus“** — svět v obrazích.[18])

Komenský musil na své didaktické dráze nevyhnutelně k podobnému dílu přiveden býti. Mohli-li bychom dotčenou Januu linguarum dříve již za Orbis pictus označiti, kterému obrazy ještě scházejí, tu nyní leží před námi v Orbis pictusu jen obrazy opatřená Janua. Předměty Januy opětují se tu v tomtéž pořádku a v podobných, jen že kratších a jednoduchých větách a v menších oddílech (150 na počet).

Mezi úvodem a prvním oddílem nalezá se, jako v našich illustrovaných slabikářích, spůsob obrazové abecedy. Vedle každého písmene stojí „obraz zvířete, jehož hlas tutéž hlásku označuje,“ na tento spůsob:

Vyobrazení			
Vrány	Cornix cornicatur, vrána kváká,	á á	A a
Jehněte	Agnus balat, ovce bečí,	bé é é	B b
Kobylky	Cicada stridet, kobylka cičí,	cí cí	C c
Dudka	Upupa dicit, dudek volá,	du du	D d
Kojence	Infans ejulat, dítě naříká,	é é é	E e

Pak následují dřevorytiny, k nimž pojí se vedle stojící latinský a německý text, tak že čísly označené části obrazu na ony věty textu

[18]) „Orbis sensualium pictus, h. e. omnium fundamentalium in mundo rerum et in viva actionum Pictura et Nomenclatura.“ Smyslný svět v obrazích, t. j. nejhlavnějších věcí ve světě a nejznamenitějších výkonů v životě vyobrazení a pojmenování. Že žádného dřevorytce nalézti nemohl, vyšlo dílo teprv roku 1658 v Norimberku a od té doby pak v rozličných jazycích mnohonásobně v nových a opět nových vydáních.

odkazují, které týmiž čísly jsou znamenány, při čemž ovšem technické provedení obrazů měřítkem naší doby měřiti se nesmí. Neboť tu nejedná se o provedení, nýbrž o princip. Kdyby nám, kteřížto po celý život od kolébky již obrázkovými knihami jsme obklopeni, Orbis pictus jako paedagogické vejce Kolumbovo se jevilo, nesmíme zapomenouti, že byl čas dlouhý, v kterém nikdo nevěděl, jak toto Kolumbovo vejce postaviti, ano že i sama paedagogika pokomenská dlouhý čas správně nevěděla, co ním má počíti. Ale dětský svět po něm dychtivě sáhal, Göthe co dítě ním si pohrával a později ještě („Z mého života") na něj se upamatovává;[19]) Herder byl jím nadšen![20])

Neoprávněný byl by to předsudek, kdyby kdo soudil, že Komenský dřevoryty svého „Orbis pictus" nazírání na skutečné předměty odstraniti neb jen nahraditi chtěl. Vyčítá-li mu kdo, že ve vyobrazení také věci přináší, které, jako údy těla, oděv, knihy, domácí nářadí, každý ve skutečnosti nazírati může:[21]) nesmí zapomínati, že předně nazírání na obrazy uměním jest, kterému toliko porovnáváním obrazů se známými originály učeno býti může, a za druhé, že nazírání obrazů v mnohých případech poučnější jest než nazírání na přírodu. Obraz může totiž z mnohých věcí abstrahovati, jichž přímé vystoupení v originálu pro utvoření čistého názoru jen na závadu by bylo.[22])

Tak obraz při vyučování význam svůj vedle předmětu již proto podrží, že usnadní vytčení věcí podstatných a hlavních a pominutí věcí vedlejších a méně významných a tak vůdcem ku pozornosti se stává.

---

[19]) Mimo Orbis pictus Jana Amosa Komenského nedostalo se nám žádné jiné kniby toho druhu do rukou.

[20]) Komenský vydal svoji Januu, svůj Orbis pictus, které téhož času neslýchaného došly přijetí, v málo letech do jedenácti jazyků byly přeloženy, od toho času nesčíslných vydání se dožily a vlastně ještě nyní předčeny nejsou. Neboť máme-liž nyní po 150 letech díla, která by pro náš čas tím byla, čím byla ona nedokonalá díla svému času? Listy ku pěstování humanity. 41.

[21]) Pappenheim míní: „Komenský tím proti vůli a lepšímu vědění v praxi ku zneužívání neb nejméně neužitečnému užívání obrazů dospěl. . . ."

[22]) Ta jest ku př. rozhodný případ při tvoření názorů čísel (dvou, tří . . .) ve věku dětském. Vytýkáno mi (Lindnerovi), že na svých tabulích, které tvoření pojmů čísel usnadňují a postup počítání v první desítce stanoviti mají („Počítání v obrazích" deset tabulí) také všeobecně známé věci, jako oči, kilogramy a t. d. se nalezají, poněvadž prý ony snáze v přírodě viděti lze. Táži se: Komu při spatření skutečného páru očí, který ostatně jen, neznámou malým dětem abstrakcí z obličeje vytrhnouti můžeme, v nich nic více a nic méně než poměr „dvojnosti" (číslo dvě) spatřovati?

Před Komenským obracelo se vyučování skoro výhradně na jeden toliko z našich vyšších smyslů, totiž na sluch; paprsek zvukový byl téměř jediným mostem, který obcování mezi vyučujícím a žákem zprostředkoval: Komenský sluchu nového druha ve zraku přivedl, jehož spoluúčinkování ani dosti vysoko se nemůže oceniti. Od konventionálních znamení řeči zvukové otevřel dráhu k nezměnitelným typům všeobecné řeči přirozené, která v názorech k nám mluví, a které každý rozumí. Dnešního dne jest princip názornosti axiom všeho vyučování, jehož rok od roku vyrůstající uznávání zcela k tomu jest způsobno, aby vyučování na nové základy postavilo. A nemnohoslibný „Orbis pictus“ se svými špatnými dřevoryty jest onen znamenitý bod začátkový, z něhož potom všemi pozdějšími didaktickými vývoji až k Basedovu „dílu elementárnímu“ a k rozmanitým obrázkovým knihám a illustrovaným pomůckám vyučovacím našich dnů princip názornosti jako skvělá nit se vine.

VIII.

Amsterodám.

Při slavnostním theatrálním představení, jež hlavní jsou částí vyučovacího jeho systému, měl Komenský dne 2. června roku 1654 před množstvím duchovních, šlechticů i měšťanů, když zájmy církve bratrské do Lešna zpět ho volaly, poslední řeč svou na rozloučenou.

Však nedlouho bylo mu popřáno trvati v čele svobodomyslné jednoty, jíž zvláště úzkoduchými úmluvami vestfálského míru neustále pevné pod nohama ubývalo půdy, hlavně od té doby, co patron její, hrabě Bohuslav z Lešna, okolnostmi jsa přinucen, r. 1652 ku katolicismu přestoupil.

R. 1655 povstala totiž zhoubná válka mezi Švédy a Poláky, v které švédský král Karel Gustav jedním téměř tažením vybojoval celé Polsko až po Krakov.

I Lešno, sídlo to vyhnanců českých, v moc padlo vítězům, bojovným Švédům, ale předce, jak Palacký [1]) poznamenává, dosti šetřeno. Tím hůře však vedlo se městu, když následujícího roku Poláci zpět

[1]) Palacký praví, že nestyděli se nepřátelé Komenského krutý osud města Komenskému přičítati, odkazujíce k tomu, že za švédských okkupací k Švédům laskavěji se choval, než se to k nepříteli země slušelo. Srov. Palackého „Radhost“ I. 269.

země své vydobyvše, do Lešna vtrhli. — Tak 28. dubna z pomsty město v rum a popel ztroskotáno a — bratří čeští na všechny strany rozprášeni.

Těmito slovy Komenský ulevuje žalu svému: [2])

„Když z Uher do Polska, do exilu svého, jsem se navrátil a si odpočinouti chtěl, tu uchopil mne nový a sice strašlivější vír ze studeného severu neočekávaně přikvačivší bouře, která celou Polsku v krvavý boj zavedla a dokonale zpustošila, při čemž i naše městečko tak bylo ztroskotáno, že ssutinami jen zůstalo. A útlak tento tak rychle přišel, že jsme jen holý život mohli zachrániti. Při tom také veškero jmění své ztratil jsem: domek, nábytek, knihovnu, zkrátka všecky své poklady, ovoce to více než čtyřicetiletých nočních prací a namáhání, kromě toho mála, co již vydáno bylo, neb se vší pílí zahrabáno a zemí pokryto, zakryto. — Tak zničeny byly mi nejen některé již na čisto opsané hlavní části pansofie, nýbrž také celý les pansofických zásob, t. j. od dvaceti let snesený poklad definicí všech věcí a všech axiomů (zásad)."

Na tomto „lese pansofie" zdá se, že Komenskému nejvíce bylo záleženo; neboť ve psaní na Harsdörfera v Norimberku v tato žalostná vypukl slova: „O, kéž by mi byl Bůh aspoň „les pansofie" zachoval! vše ostatní bylo by snadnější — ale i ten jest zničen!"

Zajímavý spis, [3]) který zároveň při zboření Lešna zničen byl, jest pojednání Komenského o tak zvané „methodě synkritické", která nikoli jako analytická rozkládá, ani jako synthetická skládá, nýbrž která předmět s jinými téhož druhu porovnává, aby to, co samo sebou za dostačitelno uznáno býti nemůže, jiným podobným uznáno bylo. Tato methoda, ku které Komenský, studuje spisy Baconovy, přiveden byl, není než methoda analogie, podstatná to poněkud protiva až dosud ne dosti oceněná a užitá vědeckým zkoumáním proti slavené methodě indukční. „Velká didaktika" touto methodou jest provedena, jakž později se přesvědčíme.

A opětně bylo Komenskému v 65. roce věku jeho ku poutnické sáhnouti holi. Učinil tak, ale již naposledy. „Nah přišel do Slezska a odtud (přes Marku, přes Štětín, Hamburk [4]) do Amsterodámu." [5])

---

[2]) Op. did. om. IV. str. 3, „Vita Gyrus."

[3]) „Sapientia bis et ter oculata, aliud in alio acute videns aliudque per aliud potenter demonstrans." Dva- či třikráte objasněná moudrost, která jedno v druhém spatřuje a jedno druhým mocí dokazuje. Srov. Zoubek n. j. m. str. 79 a 121.

[4]) Komenský chtěl se ve Frankfurtu na Odře usaditi, avšak mor pudil ho odtud do Hamburku.

[5]) Pappenheim n. j. m. str. 61.

„Ty zřítelnice měst, ozdobo Belgie, slasti Europy!“ tak psal o rok později, [6]) „nikoli jako cizinci, které z dálných zemí tvůj láká lesk; ne jako kupci, kteří své zboží dovážejí a tvé pak vyvážejí, k Tobě přicházím; nikoli s úmyslem, nýbrž odkázán sem jsa řízením osudu, jako Paulus do Athén, kterýž před povstáním v Macedonii utíkal. Poněvadž pak tu ve skrytu ni žíti chci, aniž mohu: vyznávám veřejně býti Tvým hostem a honosím Tvou dobrotivosť ke mně a mluvím k Tobě z podobné pohnútky, jakáž onomu k Athénám byla dána. Před 44 lety na svých cestách po prvé i po druhé tu jsem byl. Mladistvým, blouznivým okem zkoumal jsem jen Tvé zvláštnosti a znamenitosti. Dnes, starcem jsa, něco více přes povrch do Tvého nitra vnikajícím, počínám uvažovati, zdaž slávu Tvou mohl bych zveličiti. A tu, jako Paulus do Athen před areopag volán byl, tak vyzván jsem tu senátem, abych všechny své myšlenky sdělil, které jsem ku prospěchu mládeže napsal: tož přijmi zde, což jinam jsem soudil, mluvil, činil. Od té doby, co Bůh mne před 30 roky od hlásání evangelia vzdálil, poslání mám k maličkým, ku křesťanské mládeži. Co v tomto apoštolském úřadě u rozličných národův jsem skýtal: hle! viz! tu to přijímáš!“

Komenský následoval tu totiž pozvání pána Vavřince z Geeru, syna zemřelého zatím mnohaletého ochránce Ludvíka z Geeru, kterýž tu se r. 1656 trvale usadil. Ale i tu staral se nepřetržitě jak ve hmotném, tak v duchovním ohledu o své utlačené, rozplašené bratří. K podpoře jich zavedena sbírka příspěvků, které zvláště od věrou spřízněného Anglicka, od senátu Amsterodamského. od pána z Geeru a jiných přicházely. Podpora tato s ohledem na vydané sumy, jakož i počet podporovaných osob velikolepou může nazvána býti. Tak vynesla ku příkladu hned r. 1657 bratřími Hartmannem a Cyrillem na universitách v Oxfordě a Cambridge zavedená sbírka značnou částku 5900 liber šterlinků. [7]) Tento ústav almužnický velice vyhledával služeb Komenského, neboť týdně mnohdy i tři odpovědi psával na žádosti za podporu. Že při tom docela na sebe zapomínal a sebraných peněz nikdy ke svým osobním účelům neužil, shoduje se zcela s láskou jeho bratrskou. [8])

[6]) V dedikaci amsterodámského vydání sebraných jeho spisů didaktických.

[7]) Z částky této obráceno bylo 1000 liber na vydání bible v jazyku českém a polském; čtyři pětiny zbytku dostali bratří z Lešna a hlavně z Polska vyhnaní bez ohledu na původ, poslední pak pětinu dostali ve vyhnanství žijící Čechové, jichž počet na 360 rodin se páčil.

[8]) „Tímto vyžebraným chlebem nikdy nechtěl jsem se sám živiti, a tak až dosud nevím, z čeho zachovati se mají, kteří stáda svá mají živiti.“ Psaní M. Gertichovi r. 1666.

Však literární práce jeho ani zde odloženy nejsou, nýbrž až do konce činného jeho života trvají. Ještě jednou pomýšlel tu na vrácení se na „královskou cestu pansofie“, s níž ho tak často rozličné poměry svedly; ale ještě jednou byl tu k oněm, jak sám praví, *) „dětským a jemu často odporným studiím latinářství stržen.“ Vyžádán řádným dekretem senátu Amsterodamského a nutkán povzbuzujícími dopisy přátel svých v Německu, uzavřel roku 1657 sám vydati veškery své spisy didaktické z dřívějších časů ve třech dílech, k nimž za čtvrtý díl přidružila se řada článků, kteréž v Amsterodamě po čas tisku k rozličným, mezi nimiž i k apologetickým účelům nově byly sepsány.

Jest to nákladem pána z Geeru uspořádané Amsterodamské vydání, které podotčenou apostrofu na město Amsterodam za věnování v předu má, a jehož doslovný titul takto zní:

J. A. COMENII OPERA DIDACTICA OMNIA.

AB ANNO 1627 AD 1657 CONTINUATA.

VARIIS HUC USQUE OCCASSIONIBUS SCRIPTA, DIVERSISQUE LOCIS EDITA: NUNC AUTEM NON TANTUM IN UNUM, UT SIMUL SINT COLLECTA, SED ET ULTIMO CONATU IN SYSTEMA UNUM MECHANICE CONSTRUCTUM REDACTA

AMSTERDAMI.
IMPENSIS G. LAURENTII DE GEER.
EXCUDERUNT CHRISTOPHORUS CUNRADUS ET GABRIEL A ROY.
ANNO MDCLVII.

To jest:

J. A. Komenského všechny spisy didaktické.

Od roku 1627 do 1657 psané.

Dosud při rozličných příležitostech psané a na rozličných místech vydané: nyní ale nikoli proto, aby pohromadě byly, v jedno sebrány, nýbrž také poslední námahou v mechanicky konstruovaný systém přivedeny.

Amsterodám.
Nákladem pana Vavřince z Geeru.
Tiskem Krištofa Cunrada a Gabriele à Roy.
Roku 1657.

Úpravný, na tehdejší poměry skvostně vyzdobený foliový svazek opatřen jest celou stranu zaujímajícím dřevorytem co obrazem titulním, v jehož popředí Komenský u stolu sedící zřejmě na vyšší třídu školy

*) „Ecce autem denuo ad puerilia illa, ut ut mihi toties nauseata latinitatis studia retrahor!“ Op. did. om. IV. 6.

ukazuje, v níž otevřenými dveřmi hleděti možno. Drahocenné dílo, kteréž až dosud všestranně není oceněno, zachovalo se jen v několika exemplářích, jež majetkem jsou university Vídeňské, Pražské, Göttingské, Berlínské a j.[10])

Kniha rozdělena jest ve čtvero oddělení, z nichž první obsahuje publikace čas prvního jeho pobytu v Lešně od roku 1627 — 1642; druhý pojí se k periodě Elbinkské 1642 — 1650; třetí podává nám literární činnosť v Uhrách 1650—1654; poslední čtvrtý konečně práce v Amsterodamě sepsané.[11])

Ve vydání tom nalezáme vícekráte mnohoslibné motto:

«Omnia sponte fluent, absit violentia rebus!»

„Všecko půjde samo od sebe; daleko potrvá každé násilí!"

---

[10]) Pražská universitní knihovna jeví pro vzácnou tuto knihu takovou pietu, že ji ani vydati nechce k užívání mimo místnosti bibliotheky. Kdyby i ostatní universitní bibliotheky táž zásada vedla, nenapsány zůstaly by tyto listy. Cis. kr. vídeňská universitní knihovna však exemplář svůj s díkůhodnou liberalitou po čas jeho potřeby spisovateli zapůjčila a tak vydání toto umožnila.

[11]) Jsou to následující:

1. Vita gyrus — život oběh, aneb o příčinách, kterými stalo se, že spisovatel do Belgicka přišel a k odloženým didaktickým studiím se navrátil.

2. Parvulis parvulus, Omnibus omnia. Maličkým malý, všecko všem; t. j.: Rozšíření předsíně latinského jazyka, kmenová slova v krátké věty zahrnující.

3. Apologia pro Latinitate Januae Comenianae. Apologie latinity Januy Komenského.

4. Ventilabrum sapientiae. Vějíčka moudrosti aneb umění své s prozřetelností opět vzdělati.

5. E scholasticis labyrinthis exitus tandem in planum. Východ ve volnosť z labyrinthů školských, aneb mechanicky konstruovaný stroj vyučovací, aby se nevězelo, nýbrž v před kráčelo.

6. Latium redivivum. Opět povstalé latium t. j. forma čistě latinského kollegia, neb nové římské malé statě, v nichž latinské řeči jen cvičením jako někdy, ale lépe než někdy učeno býti má.

7. Typographeum vivum. Tiskárna živá t. j. umění, krátce avšak zevrubně a vhodně, moudrosť nikoli papíru, nýbrž duchu vtisknouti.

8. Paradisus ecclesiae reductus. Ráj církvi opět navrácený, t. j. nejlepší stav škol, podle ideí první rajské školy nastíněný.

9. Traditio Lampadis. Odevzdání pochodně, t. j Uctivé odporučení studování moudrosti, křesťanské mládeži a školám, Bohu a lidem, aby didaktickým studiím koruna posazena byla.

Počet i objem v Amsterodámě sepsaných pojednání dokazují nám, že Komenský dalek byl toho, aby poslední periodu svého života v nečinném odpočinku trávil; ano vidíme spíše, že všechny problémy, kteréž jej v dřívějším žití zaměstnávaly, ducha jeho i nyní zajímaly. Ještě posud hledá východ z bludišť scholastik; ještě stále zaměstnává se studiemi latinity; ještě dosud touží po lepším stavu škol; ještě dosud na mysli mu tane ideal mechanisování vyučování přeměnou škol v tiskárnu živou. Mezitím zaznívají jednotlivé pansofické zvuky; upomínky na „královskou cestu“ v mladších dnech tak bouřlivě stíhanou.

Čím více Komenský konci svého života se blížil, tím více snažil se formuli smíření se s Bohem, s sebou samým a se světem si objasniti a vysvětliti, nikoli však jen na filosofické, nýbrž na náboženské, ano i na mystické cestě. To nebylo pro něj snadnou úlohou. Filosofické rozřešení velikého světového a individuelního problému jsoucnosti nemohlo se mu za jeho času zdařiti, neboť rozřešení toto ještě podnes a po tak mnohonásobných námahách, jež filosofie a přírodověda ze dvou opačných, nyní ovšem nikoli již nepřátelských stran tomuto velikému problému věnovaly, nedokončeným potrvalo dílem. Ale také i náboženské rozřešení bylo Komenskému velmi obtížno. Svými náboženskými přesvědčeními mezi konfesionelní protivy svého času, mezi katolicismus a protestantismus jsa postaven, mohl Komenský jen ve vysokém svém kněžském poměru k své církvi bratrské oné nalézti podpory, bez které náboženské city žíti nemohou. „Ale zajisté jakýsi způsob zoufalství zmocnil se ho asi v tom okamžiku, v kterém zbytek stáda jeho v cizině zničením shromáždiště jeho rozptýlen byl a pomalu zacházel. Brzy viděl se býti biskupem bez jednoty. Právě 200 let uplynulo od objevení se bratří v Čechách (1457); nyní blížili se k úpadku.“ [12]) Zevnějším rozejitím se jednoty, které co biskup v čele stál, odňaty jsou i náboženským názorům jeho zevnější základy; ony odkázány byly z půdy skutečnosti do říše idealů.

V této náladě duševní byl Komenský zajisté ve vysokém stupni přístupen mystickým nápadům. Mystická pouť ducha z neuspokojivé přítomnosti v lepší budoucnosť získala mocnou oporu ve spřízněných proudech a zjevech svého času. Tři osoby evangelické: Lužický měšťan Krištof Kolter, polská slečna Kristiana Poniatowská a moravský visionář Mikuláš Drabík byli tehdáž zástupci onoho směru ducha, který za našich dnů zjevy magnetického spánku a tak nazvaného

---

[12]) Gindely u. j. m. str. 518.

zvířecího magnetismu mnohostranně pěstovaný tvoří obor a který co t. zv. „spiritismus" s nákažlivým rozšířením z Ruska až do Anglicka sahá.

Proroctví těchto tří osob vzbudila v onom čase neobyčejnou pozornosť, a také na Komenskéko mocného byla vlivu, který dotčené osoby z dřívějších již znal časů a „proroka Drabíka" z peněz českým exulantům určených, mnohokráte podporoval. Nyní naléhal tento Drabík na Komenského, aby proroctví dotčených osob tiskem uveřejnil, k čemuž se Komenský, ač s těžkým srdcem pouze pod anonymitou odhodlal. Tak povstal roku 1637 onen spis, který tak chybně vykládán byl a který Komenskému tak mnohonásobných útoků přivedl:

„Lux in tenebris". Světlo ve tmě t. j. dar proroctví, jímž Bůh evangelickou církev (skrze Chr. Koltera, Krist. Poniatowskou a Mikul. Drabíka) ocenil. [13])

Spis ten obsahuje při rozličných příležitostech v čase od r. 1616 do 1655 vyslovená vyjádření svrchu podotčených osob, kteréžto výjevy jim, jakž se udává, andělem neb Bohem samým ve snech, zjevech a visionárských stavech sděleny jsou.

Svým obsahem pojí se tato řčení k církevním a politickým poměrům onoho času. Svět, tak tam stojí, jest prý nyní tak zkažen, jako před Noe-mem, zvláště křesťanští národové a jmenovitě Německo. Bůh déle nebude to trpěti; on popudí všechny národy proti sobě a v krve prolití bohoprázdné zničí, mezi nimi i papeže a Rakousko. K tomu účelu pak přispívati budou hlavně nordičtí a severní národové, jmenovitě Švédové s králem svým. Také Turci a Tataři budou prý dílo to podporovati a za odměnu evangelium odnesou. Pak ale nastoupí všeobecné zlepšení po vší zemi před koncem století; modly a modláři zaniknou a čisté uctívání Boha všude opět vykvete. [14])

V celku obsahuje spis skoro 400 rozličných proroctví. Jak s nimi se ale mělo, vysvítá z té okolnosti, že Drabík na rok 1656 všeobecnou blaženosť zemi předpovídal, tedy na onen rok, v které církev bratrská svým rozptýlením se nejcitelnějších doznala ztrát. Že Komenský nehledě toho, v roku 1657 proroctví tato vydal, souditi se může na to, v jakých tísních duševních tenkráte se nalézal.

On však nebyl samojediný, který za oné doby politických a náboženských jitření mystickými myšlénkami zaslepován byl. Vážení mužové,

[13]) Ve Stockholmě existuje jiný exemplář zvláštní této knihy s názvem: Lux e tenebris (Světlo ze tmy). „S privilegiem krále králů a pod ochranou všech králů všech zemí znovu tisknuta, až ve všech zemích a řečích známa bude." — Kniha tato vyvolala všeobecné literární hnutí.

[14]) Pappenheim n. j. m. str. 59.

jako hrabě Pembrocke-Montgomery počali s proroky vyjednávati; jiní proroctví tato do němčiny překládali. Jan Fabricius, profesor v Heidelberku, jejž Komenský ještě v r. 1667 o dobrozdání o těchto proroctvích žádal, vyhýbavou dal odpověď.[15]) Naproti tomu nenedostávalo se těch, kteří proti Komenskému z této příčiny velmi příkře vystupovali.

Celá tato věc však pro proroka Drabíka velmi tragicky se skončila. Za podvodníka jsa vyhlášen a velezrádou obviněn, byl r. 1671, v tomtéž roce, když Komenský zemřel, z rozkazu císařova veřejně odpraven.[16])

Nespravedlivo bylo by i pošetilo, kdyby kdo charakter Komenského pro spis tento „Lux in tenebris" zlehčovati aneb temný stín na něj vrhati chtěl. K tomu nemáme za našich dnů, kdež muži nad jiné vzdělaní, jako Alfred Russel Vallace,[17]) k „spiritistům" řadí se, kdež muži, jako profesor Max Perty v Bernu a dr. Julius Frauenstädt v Berlíně „mediumystickým zjevům" uznání svého odepříti nemohou a kdež ruský vládní rada Alexander Aksakov „bibliothéku (supranaturalistického) spiritualismu" vydává, pražádného práva. Jest však možno toto vše považovati za mijící, přechodnou episodu mnohostranně činného života pětašedesátiletého starce, která dřívějším jeho plodům na újmu není, byť i novou stránku jeho — lidskosti — odhalovala.

Duševní činnosť Komenského však za čtrnáctiletého pobytu jeho v Amsterodámě nikterak není porušena. Ona spíše, jak to při jednotlivých osvícených mužích, jako Sofoklovi, Göthe-ovi, Alexandrovi Humboldtovi, Darvinovi pozorujeme, až do konce života na stejné výši produktivity trvá. Fr. J. Zoubek uvádí neméně než 27 spisů,[18]) které v Amsterodámě dílem sepsány, dílem uveřejněny jsou. Většina spisů těchto vztahuje se k zájmům rozprchlé jeho jednoty bratrské, jíž Komenský také v neštěstí vřele oddán potrval. Jí ku potěše a k ospra-

---

[15]) „Pravím, mohlo tak státi se, a nejsem tak opováživ, abych tvrditi chtěl, že tomu v pravdě tak jest."

[16]) Drabík byl původně kněz moravský, který se po svém vystěhování se v Lednici v Uhrách usadil a tam po nějaký čas soukenictvím se živil. Byl to prudký, bouřlivý člověk, kterýž však docela ženou svou vésti se nechal.

[17]) A. R. Vallace: „Obrana moderního spiritualismu." Ano i profesorové Royalu Society v Londýně jsou směrem tímto nadchnuti a dr. Virchov přinucena se viděl, ještě v našich dnech ve 47. shromáždění německých přírodozpytcův a lékařův ve Vratislavi v řeči své: „O divech" proti směru tomuto mluviti.

[18]) V seznamu spisův K. od čís. 78—105 uvedené. Srovnej Zoubek n. j. m. str. 121.

vedlnění před potomstvem sepsal „Úvod do písma svatého“ a příruční knihu (Manuale) téhož — úryvek to jich dějin, zpěvník (Cantionale), katechismus, několik smírných a ospravedlňovacích spisův a promluv k nim.

Zamilovanou myšlénkou Komenského po příkladu Duräově bylo, rozličná evangelická vyznání náboženská smiřovati. Myšlénku tuto rozšířil ve svých pozdějších letech tím způsobem, že o tom přemýšlel, zda nebylo by možno všechny lidi věrou v jediného Boha na základě svatého písma a rozumu spojiti. Veden jsa touto myšlénkou snažil se i Turky s písmem svatým seznámiti a psal také v tom směru památní spis sultánovi. Však mimo pokus překladu dále nedošel.

Přes zvláštní záležitosti církve a školy povznesl se duch jeho ku všeobecným zájmům člověčenstva, k oblažení všeho pokolení lidského. Tak sepsal již v r. 1644 započatý spis:

De rerum humanarum emendatione consultatio catholica, t. j. všeobecná rada o zlepšení lidských věcí — jehož první díl r. 1666 s názvem: „Panegersia, t. j. Probuzení všech“, vyšel. Věnován jest celému pokolení lidskému, zvláště však učencům.

Však na jaké cestě snaží se Komenský všeobecnou spásu, pronikavou opravu a zlepšení lidských věcí dosíci? Má tu pro to zvláštního programu? neklamného prostředku? — To nikoli. Velikého účelu, který tu mu na umu tane, snaží se tím dosíci, že všechny svolává ku pracování o tom programu. Tu však především třeba jest sjednocení. Na místo rozdělené mnohosti, která jeví se ve velikém rozdílu mínění jednotlivců a rozcházejících se snahách stran, má nastoupiti jednota, na místo mnohonásobných pobloužení i opletání socialního života přirozená jednoduchosť, na místo nutkání svoboda, poučením o všeobecném blahu docílená. Na trojí cestě: jednoty, jednoduchosti a svobody chce dodělati se oné harmonie lidí i věcí, ku které Bůh člověka stvořil. „Neboť svět přirozeně již jednotou jest; proč neměl by jí také morálně býti?“ ...... Uskutečnění této morálné jednoty světa očekává Komenský především od filosofie, od náboženství a od státnictví....

Téměř lítostně provívá nás ona šlechetná idealita, která vyslovuje se v radách stříbrovlasého vrchního pastýře svobodonáboženské obce a v kterých Komenský svého času o dvě století, snad také, prohlédajíce ku realisování návrhů, o dvě tisíciletí v před popílil. Neboť proti oněm ideálním návrhům a radám zvedá ještě stále individuellní egoismus, sobectví nazvaný, zaslepený podivínský zájem dělení se a strannictví hrozící svou pěsť. Nadarmo appelluje šlechetný myslitel na filosofii, náboženství a státnictví, neboť tyto tři ještě stále těžké okovy zájmu strannického

nesou. Vypravení této „**organické**“ jednoty pokolení lidského ve formě dobře rozuměné solidarity zájmů potrvá ideálem, jenž ku svému duševnímu spořádání staletí, ku svému skutečnému ztělesnění tisícileté společné práce a námahy vyžaduje. Že Komenský sám pravému zrnu problému zcela se nepřiblížil, dokazuje ta okolnosť, že „**organickou** jednotu“, která s nejpestřejší rozmanitostí částí co údů organického celku ovšem spojitelna jest, se zevnější stejnotvárností zaměňuje, maje množství řečí za hlavní zlo a za universální řeč se přimlouvá. [19])

To, co podotčený spis tak důrazným činí, jest řídké, od církevního náčelníka snad poprvé hlásané a teprv za našich dob úplně oceněné povznešení-se nad zvláštnosti filosofického, církevního a politického zájmu strannictví. [20]) Jen ve formě tajného spolku mohli se lidé, a to již od pradávných časův k této výši nazírání života vyšinouti, aby se co svobodní zednáři v duchu od velkého, jim nerozumějícího množství oddělili, a se tím právě proti nedorozumění a nenávisti ohradili. Zcela důsledni byli tudíž svobodní zednáři, kteří idey Komenského o zlepšení světa svými vlastními učinili. Jak Krause [21]) dokazuje, čerpala velká londýnská lože r. 1717 ze spisů Komenského články své, které dříve 2500 ložemi svobodných zednářů bez hluku byly prošly.

IX.

Úmrtí Komenského. — Unum necessarium.

Poslední spis Komenského, který ve svém 77. roce věku svého psal (1668), blízek již jsa smrti, a který za labutí zpěv dlouhého duchaplného života jeho považován býti může, jest

„**Unum necessarium**“ — Jedno potřebné! [1])

[19]) Zavedení všeobecné jednoty řeči, vlády a vyznání myšlenka jest Rattichova, kterou tento ve svém memorialu německé říši 1612 formuloval.

[20]) Filosofický (nepravý) zájem jest zájem neústupnosti (pravotářství) na újmu pravdy, zájem na výsledcích zkoumání, které často jen proto se vyvozují, že tak určeno bylo. Politický zájem jest zájem na panství, jež provádí jedna politická strana nad druhou.

[21]) Krause: Tři nejstarší umělé listiny bratrstva svobodných zednářů 1820.

[1]) Unum necessarium, scire, quid sibi, sit necessarium in vita et morte et post mortem, quod non necessariis mundi fatigatus et ad unum necessarium sese recipiens, senex J. Amos Commenius Anno aetatis suae LXXVII. mundo expendentum offert. Amsterodami A. 1668. — Jedno potřebné věděti, co pro sebe potřebno jest v životě a ve smrti a po

Ve své „panegersii“, psané před dvěma léty, zanášel se Komenský ještě zlepšováním věcí lidských; nyní obmezuje se jen na jedno potřebné. S čistým vědomím svým mohl Komenský blížící se smrti s pokojným okem a s nezlomenou silou duševní ve tvář patřiti; jemu nebyla smrť popravou, nýbrž oslavením. V perspektivě úmrtí mocně mění se rozměry, dle nichž cíle i snahy této pozemské časnosti měříme a zmenšují se i značné tlupy pozemských velikostí až k bodu úběžnému. Pro Komenského spojilo se v tomto vážném okamžiku vše až na jedno potřebné — „Unum necessarium“. — V této vznešené náladě duševní světu rady udílí, které konečně náboženským smířením se s Bohem končí. Mnohého, co člověk za nevyhnutelné měl, může býti postrádáno; [2]) toho Komenský sám na sobě nejlépe zkusil, neboť po dvanáct let v hlavním městě Holandska, světovém obchodním místě, se zdržoval; mezi tisíci bezcestí konečně k tomu dospěl, bezcestím se vyhýbati, t. j. u věcech svých nikoli námahavě pokračovati, nýbrž je spořádati a na nich přestati.

Velmi poučná i poutavá jsou vlastní doznání Komenského, která v poslední kapitole tohoto spisu položil a která o šlechetnosti jeho smýšlení a hlubokém míru a pokoji, který v duši jeho se uhostil, svědčí.

On praví:

„Všeobecná bludiště (labyrinty) lidského popsal jsem pokolení; mám také svá vlastní vyprávěti? Mlčením chtěl bych jich pominouti, kdybych nevěděl, že bývalo také pozorovatelů mého jednání i trpění, a se nebál, pohoršení bludy dáti, kterých jsem neopravil. Ale poněvadž Bohu mému se líbilo, dáti mi srdce žádostivé, sloužiti veřejnému blahu, a poněvadž uložil mi, hráti veřejnou úlohu, a některá jednání má zneuznána jsou: mám za to, že jich dotknouti se musím (v poslední této době mého znovuzrození), aby ti, kteří za vzor činnosti, účinlivosti a nepotřebných námah mne měli neb dosud mají, na mém příkladu viděti mohli, že se člověk i při dobrých zásadách mýliti může, a aby upomínkami mými se naučili, bludů se vystříhati, aneb jich napravovati.“

„Proto děkuji Bohu svému, že po celý život svůj **mužem tužby** (vir desideriorum) trvám. A ač právě tím v mnohé

smrti, kteréž nepotřebnými věcmi světa unavený a na jedno potřebné se omezující stařec J. Amos Comenius světu na uváženou podává. — V novém nákladu r. 1724. u S. B. Walthera. — Celý spis rozdělen jest na deset kapitol a symbolickým dřevorytem ozdoben.

[2]) Komenský horlí také proti mnohému zbytečnému co protivě jednoho potřebného, totiž proti přepychů Čechů a Poláků. „Přepych Čechy k záhubě strhl!“ pravil moudrý jeden král severu, který nádheru nenáviděl. Takto praví pak Komenský: „Co by říkal, kdyby nyní žil?!“

omyly upadnouti mi dal, přece popřál mi, abych se z mnohých buď sám vypracoval, neb On sám vede mne k nazírání věčného pokoje."

„Tak dospěl jsem konečně po nesčíslných až dosud chovaných přáních po lepším a dokonalejším ku účelu mé tužby, poznávaje, že všecky mé námahy marné až dosud bylo od jednoho ke druhému přebíhání Marty, jak nyní právě s Marií k nohám Pána sedám, tak že vesele s Davidem zvolati mohu: „To radosť jest má, abych Boha se držel!"

„Pravil jsem, že všecky své práce k vůli Pánu a jeho učeníkům z lásky jsem podjal a v pravdě nevím také jakž jinak; neboť zlořečena budiž každá hodina a každý okamžik některé činnosti, s kterým jinak jsem naložil!" —

„Tu jsou především námahy mé o vyučování. Jedni neměli to s úřadem theologa za spojitelno, jako prý Kristus toto dvé: „Pasiž ovce mé a pasiž beránky mé!" spojiti nechtěl, když obé milenému svému Petrovi poroučel. Já ale Kristu, věčné své lásce, věčný vzdávám dík, neboť On v srdce mé takovou lásku k beránkům svým mi položil a mně popřál, věc tak daleko přivésti, jak daleko dospěla.... Neboť doufám i očekávám s jistotou od Boha svého, že návrhy mé jednou v život vstoupí, až zima církve přejde a déšť ustane, až květinky opět objeví se na naší zemi a čas čištění zavítá, a Bůh stádu svému pastýře po vůli srdce svého dá, kteří nikoli sami sebe pásti budou, nýbrž stádo Páně — a až zášť, která na žijící namířena byla, po smrti jich také spočine!"

„Mým druhým a obtížným labyrintem byla práce pro pokoj a mír (irenicum studium), t. j. touha má spojiti rozloučené křesťany tak mnohonásobným a škodlivým, ano zkázoplodným spůsobem pro vyznání víry. O tom sice tiskem ještě ničeho jsem neuveřejnil, ale snad přece tak se stane. Že dosud tak jsem neučinil, stalo se pro nepřemožitelnou nesmířlivosť jistých lidí,[3]) jichž nesmířlivou nenávisť na sebe namířiti, důvěrní přátelé za nevčasné měli; však přece tak se stane, poněvadž Boha více báti se máme než lidí. Nyní doby byly, jaké Eliáš na Horebě viděl, který neodvážil se ze skrýše své vystoupiti, když před Bohem přeháněla se bouře veliká, hory převracející a skály drobící.... Ale přijde čas, v kterýž vanutí větérku příjemného bude

[3]) Komenský nemohl se odvážiti za života svého vydati spis, který hlásá náboženskou snášelivosť. Snadno dá se představiti, že teprv r. 1702 od Buddea vydaná panegersia, kterou idea náboženské snášelivosti provívá, dílo jest, na které Komenský tuto naráží.

cítěno a kdy Eliášovi dovoleno bude vystoupiti a slyšeti hlas Boží a s Bohem a lidem svým mluviti. [4])

„Nebudiž opovážlivostí nazýváno, když kdo s důvěrou v dobrou věc s Boží pomocí k celému světu promlouvati a k nápravě napomínati chce. Jsmeť přece na velikém jevišti světa všickni pohromadě a co tu a tam se děje, všech se týče. My všickni jedinou jsme rodinou, jediným domem. Týmž právem, s kterým jeden úd rodiny druhému s pomocí spěje, máme i my sobě společně pomáhati. Lásku k bližnímu hlásá celé písmo svaté. Ale také zdravý rozum jí učí. Sokrates raději zemřel, než aby lepšímu nebyl učil. A Seneca praví, kdyby jemu moudrosť jen s tou podmínkou dána byla, že ji s nikým nesmí sdělovati, raději docela by jí postrádati chtěl.“

„Kromě tohoto však — po vůli Boží ještě do jiného neobyčejného labyrintu jsem upadl, a to vydáním božských zjevení za našich časů s názvem: Lux in tenebris neb e tenebris. Mnoho námah a práce, ale také mnoho bázně, záští a nebezpečí za to bylo mi údělem, neboť vysmíváno i mojí lehkověrnosti. Kdyby některá předpovědění nevyplnila se, střežiti se chci, na to se horšiti, neboť to Jonáši špatně se povedlo. Neboť snad má Bůh příčiny, proč plány své neb nejméně svá zjevení, proč o nich poněkud někdy mění.“ [5])

„Co mám počíti po tak mnohých labyrintech a kamenech Sisyfových, s nimiž jsem se po celý život bez ustání namáhal? Mám s Eliášem zvolati: „Vezmi duši mou, Pane! neboť nejsem lepší otců svých?“ — aneb raději s Davidem mluviti: „Neopouštěj mne ve starosti, až oznámím ruku Tvou příštímu pokolení? Žádné z obého; rozhodnutí o žití mém a smrti, o pokoji mém i mých starostech Bohu zůstavím a se zavřenýma očima jemu následovati budu, kamkoliv mne povede . . . . . Vše, co z pozemských starostí ještě na mně jest, chci opustiti, jako Alexander, když táhl do Indie, dle Plutarchova vypravování, vozy s perskou kořistí naložené spáliti dal, aby v postupu jej nezdržovaly.“

„Mám-li o posledním svém úmyslu určitěji vyjádřiti se, pravím: Malá chaloupka jakákoliv, budiž mi palácem, nebo kdybych nic vlastního míti neměl, kamž bych hlavu svou položil, chci po příkladu Pána svého spokojeným býti, když mne někdo ve svůj přijme dům. Nebo setrvati

[4]) Komenský zajisté o 200 let starším býti by musil, kdyby jemu dovoleno býti mělo ze skrýše Eliášovy netrpělivé ducha poroby vystoupiti, aby hlas Boží ve vichřici šuměti slyšel.

[5]) Místo toto dokazuje, že Komenský ještě v tomto čase, tedy po jedenácti letech, mystických drží se představ. Věk starcův však také není dobou, ve které podobných smýšlení zbaviti se lze.

chci pod střechou nebeskou, jako On poslední noci na hoře Olivetské, až mne andělé jako Lazara žebráka ve společnosť svou zanesou. Místo drahocenného roucha chci jednoduchým oděvem spokojiti se, jaký sv. Jan Křtitel nosil. Chléb a voda zastanou místo bohaté tabule a malý-li ještě příkrm k nim přistoupí, chci moudrosť Boží za to chváliti. Bibliotheka má z trojnásobných kněh Božských sestávejž. Filosofií mou bude pozorování nebes a děl rukou Božích s Davidem, a obdivování, že Bůh, Pán tak velkých věcí, sníží se na mne, červa, patřiti. Lékem mým bude chudá strava s posty smíšená; má učenosť v právech — abych jiným to činil, co chci, aby i oni mně činili. Ptáti-li se bude kdo po mé theologii, chci, jako umírající Tomáš Aquinský, an i já brzy zemru, bibli vzíti a srdcem i ústy říci: Věřím tomu, co v knize této psáno jest. Vyptávati-li se bude někdo určitěji na mé vyznání náboženské, chci mu apoštolské jmenovati, neboť neznám kratšího, jednoduššího, ani mocnějšího, dle kterého by všecky pře rozhodnuty býti mohly. A po mé-li kdo formuli modlitební ptáti se bude, odkáži jej na modlitbu Páně, neboť není lepšího klíčku, který by srdce Otce otvíral, než onoho od jednorozeného Syna, který z lůna přišel Otcova. Otáže-li se kdo po mých pravidlech života, podám mu dekalog, poněvadž za to mám, že nikdo co Bohu se líbí, lépe říci neumí, než Bůh sám. Chce-li kdo kasuistiku mou poznati, odpovím mu. Vše mé jest mi podezřelé, proto bojím se, když i dobře činím a skroušeně volám: „Neužitečný jsem sluha, měj strpení se mnou!“

„Ale co řeknou tomu obdivovatelé lidské moudrosti? Oni zajisté se starému bláznu se vysmějí, který s vrcholu slávy a cti tak hluboce snižuje sestoupil. Nechť se smějí, tak-li se jim líbí. Srdce mé taktéž smáti se bude, že poblouzením ušlo. Přístav jsem nalezl, osude a náhodo, žijte blaze! Kristus jest mi vším; podnožka jeho více mi budiž, než všechny trůny světa, její nízkosť více, než všecka výsosť ... Celý život můj bylo putování, neustále se střídající přenůcky, nikde neměl jsem otčiny. Ale nyní nebeská otčina jest na obzoru, na jejíž práh dovedl mne vůdce můj, mé světlo, můj Kristus, který napřed pospíšil, aby mi místo připravil v domě svého otce, kde mnoho jest bytův, a on taktéž přijde, aby mne tam uvedl, abych i já byl, kde on jest. To tedy jest mi ono „Unum necessarium“, abych všeho zapomněl, co za mnou jest a pospíšil za posledním voláním Boha.“ — ...

Když se Komenský bolně s rodinou svou rozloučil, „Jedno potřebné“ jim odkázav, obrací se ještě k „bratřím, pozůstalým synům rozptýlené jeho církve“ těmito slovy: „Milujte Pána a služte Jemu z celého srdce; nestyďte se za kříž Jeho, jejž až dosud jste nosili a až do konce nositi budete, chytří-li jste. Nejvroucněji odporoučím vám dědictví Kristovo:

chudobu a kříž. Toto bude Vám cestou k věčným bohatstvím a věčné slávě! Ty ale, Pane, který Jsi jednou k Petru svému pravil: „Když jsi se obrátil, posilňuj bratří své", mluv i nyní ke mně, svému služebníku: Když jsi se obrátil od nepotřebného k „Jednomu potřebnému", uč tomu i bratří své. Svými bratřími jmenuji všechny, kteří jméno Kristovo vzývají; svými bratřími zovu všechny, kteří účastni jsou krve jeho, celé potomstvo Adamovo, všechny, kteří na daleké, rozsáhlé bydlí zemi!" . . . . .

Křesťanství Komenského, křesťanství obapolného snášení se ve věcech víry a všeobecného spojení v duchu skutečné, opravdové lásky, které tak významně před pouhým theoretickým křesťanstvím našich dnů se značí, nemělo míti budoucnosti. Smírné poslání Komenského (studium irenicum), rozličná křesťanská vyznání v duchu křesťanské lásky spojiti, mělo krásným potrvati ideálem. Jméno křesťanství mělo jenom ve formě confesionalismu dále trvati. Ani dost malá hromádka „bratří" neměla na déle býti spojena, aby idey umírajícího Komenského dále opatrovala, pěstovala a rozšiřovala. Komenský posledním byl biskupem jednoty bratrské,[6]) jehož úmrtím i ona se rozpadla, ani rozprášení údové její dle bydliště svého buď s lutherány, kalvíny a anglikány se smísili.

Ač Komenský neustále smrtí svou zanášel se, přece překvapila jej nepředvídaně uprostřed pansofických prací, při jichž sestavování mu Krištof Nigrinus byl nápomocen. Když cítil poslední svůj okamžik se blížiti, zavolal syna svého Daniela k smrtelnému lůžku svému, kdež slíbiti mu museli on i přítomný Nigrinus, že koncepty jeho srovnají, spořádají a po smrti jeho uveřejní.

A v pravdě zaměstnával se Nigrinus, jak ze stávajících korespondencí zjevno, plných devět let na útraty Gerarda z Geeru pořádáním literární pozůstalosti Komenského. Není lze stanoviti, zda k vydání pozůstalých spisů Komenského došlo. Možná, že snad nějaký nález v archivu tuto záhadu nám někdy vysvětlí.

Komenský zemřel 15. listopadu 1671 [7]) v Amsterodámě. Tělesné pozůstatky jeho převezeny byly do Nardenu. Jej přežila vdova jeho Johanna Gajus a syn jeho Daniel, od r. 1666 taktéž kněz, který r. 1694 na námořní cestě do Amsterodámu zemřel. —

[6]) Jednota trvala 204 roky. Komenský byl jejím posledním, dvacátým biskupem, nebot polský senior Bythner ho již předešel. Komenský rád by byl zetě svého Figula nástupcem svým viděl, avšak i tento před Komenským zemřel.

[7]) Dle jiných zemřel Komenský určitě 22. listopadu 1670. („Šk. a Život", 1877 str. 78.)

K rodinným poměrům Komenského dodáváme, že se po časné smrti první jeho manželky r. 1624 v Brandýse nad Orlicí s dcerou seniora Jana Cyrilla zasnoubil, s kterouž v delším žil manželství. Plodem manželství tohoto jest syn Daniel a čtyři dcery, z nichž druhorozená, **Alžběta**, provdala se za dlouholetého spolupracovníka Komenského, Petra Figula. Po smrti druhé manželky své r. 1648 oženil se Komenský opětně; však manželství toto bylo bezdětno. Domácnosť jeho jímala v Amsterodámě vedle choti jeho také syna Daniela a zetě jeho Figula s manželkou.

X.

Konečné úvahy.

Pozorujme po těchto biografických vylíčeních osobnosť Komenského ještě jednou.

„Komenský jest“ — jak Raumer o něm praví — „veliká, ctihodná postava utrpení;“ však — k tomu přidáváme — rys bolu, který zevnějšími nezdary jí vryt jest, vyjasňuje se mravní čistotou, která na tuto postavu patriarchy se vylévá; ona čistota rozšiřuje se až ku vznešenosti, výsledky-li pozorujeme, jichž Komenský mravní silou přes zevnější nezdar a krutý osud dosáhl. Ale on také postavou jest Januovou, která v říši, školu a církev s jedné strany na minulosti ukazuje, s druhé pak ve světlou budoucnosť zírá. Komenský stojí se svými náboženskými přesvědčeními na přesně křesťanské, nijak však na církevní půdě; on filosofem jest v nejšlechetnějším slova smyslu; však on nemůže rozloučiti se s positivním základem, na kterém, biskupem jsa jednoty bratrské, stál, a právě proto upadá při všech svých velikolepých pokusech, jež ve směru přetváření lidského myšlení a lidských poměrů podjímá, opět a opět v positivismus. Žádný duch nemůže velkolepěji, všeobecněji, vznešeněji představován býti, než onen, ve kterém Komenský „pansofické pokusy“ podniká. Avšak tyto pokusy nechtějí přes dlouholeté přípravy — nehledě k tomu, co plameny v Lešně pohltily a co pořádáním Figulovým snad do nějakého archivu přešlo — k pravému výsledku dospěti. Co mocně založenou povahu s dalekosáhlými účely a smělými reformatorskými ideami vidíme Komenského před biblí stanouti a na sklonku žití jeho v „Unum necessarium“ jeho vyznání víry v těchto slovích vrcholiti: „Věřím, co v knize této stojí.“ Nezní to jako parafrase středověkého „Credo, ut intelligam?“ Však nikoli! Komenský nelpí se svým náboženským světa nazíráním nijak na tuhých konfessionál-

ních poutech; on chce — jak smrti se blížící stařec ještě musí doznati — vědom si jsa svého smírného poslání, tato středověká ztuhlá pouta roztrhnouti a z katolíků, lutheránů, kalvínů, křesťanův, ano z křesťanů, židů a Turků lidi učiniti, tak že velká lože svobodných zednářů v Londýně idey jeho základem svých ustanovení stanoví, ona, která pro celý svět určena jest. —

Na onom poli, které Komenský za vlastní, pravou úlohu svou životní měl, jakž také v pravdě ty nejvyšší z lidských záležitostí obsahuje, na roli pansofie zůstal Komenský stále jenom „mužem tužby.“ Ne tak na onom okresu, k němuž se Komenský původně tak mocně pobádána cítil a jemuž i po celý život věren setrval, totiž na poli školy a vyučování. Poznali jsme, jak didaktické povolání v něm nad kněžské převahy nabylo a kdyby byl více ještě bránil se „proti studiím latinity, jemu tak často odporné (nauseata)“: přece vidíme ho až do smrti jeho s těmito studiemi zaměstnaného, an ještě v periodě Amsterodámské své „znovupovstalé latium“ (Latium redivivum) vydal, ač za to měl, že jest mu „východ z labyrintů školských“ hledati. Nikoli, nebyly to labyrinty, nebyla to bludiště, ve kterých putoval. Jak úsudek dvou století nyní až k evidenci pevně stanovil, byla škola a zlepšení školství pravým polem jeho činnosti, místo trvalých jeho výsledků. Kdežto dějiny filosofie o jeho pansofických pokusech až dosud sotva některý akt uznaly: datují dějiny školství a vychovatelství od vystoupení jeho novou svou epochu a dalekosáhlé podniky přítomnosti na roli nápravy školstva spočívají na bedrách jeho. V tomto ohledu nemůže život a působení Komenského nazváno býti pochybeným; tu Komenský nezůstal mužem tužby. Dokonalé, opravdové uznání na tomto okresu neprodlévalo, „neboť zášť, která proti žijícím namířena byla, nyní proti mrtvým odpočívá.“

Komenský trvá za všech okolností vysokou, šlechetným mravním obsahem naplněnou osobností, při níž individuellní zájmy, které jednotlivého člověka tak často zajímají, uchvacují, v pozadí ztrácejí se proti velikým idealům povšechnosti. Jen málo zřejmých, otevřených karakterů jeví podobný souhlas privátního snažení a chtění s jich vystoupením na jeviště světové, jako Komenský. Ale také vývoj literárních jeho prací stojí pevně na hranici všeho dosažitelného. Jak Hanuš v sezení král. české společnosti věd dne 25. května 1868 zpravuje, jímá literární činnosť Komenského dle rukopisu Ceroni-ho v Brněnském zemském archivu se nalezajícího neméně než 146 kněh a 12 rukopisů.

Jisto jest, že Komenský nikoliv jen ze sebe sama čerpal, než v Ratichu svého měl předchůdce. Prozkoumáme-li dokonaleji devět

zásad, ve které nová methoda Ratichova stoupenci jeho roku 1626 shrnuta byla, jest nám doznati, že mnohé hlavní myšlénky „veliké didaktiky“ Komenského v nich aspoň v zárodku obsaženy jsou. Zásady ty jsou následující:

1. Vše v pořádku a dle běhu přírody.
2. Ne více než jedno najednou.
3. Jedno často opakované.
4. Vše nejprvé v řeči mateřské.
5. Vše bez nucení.
6. Ničemu nemá z paměti učeno býti.
7. Stejnotvárnosť ve všech věcech.
8. Nejprvé věc samu, pak teprvé okolnosti věci.
9. Vše jen indukcí a experimenty.

Však nesmí býti zapomenuto, předně že dalekosáhlosť těchto nepopíratelných všeobecných zásad teprv obsahem, jenž jim se podkládá, a spůsobem, jak jich se užívá, se určuje; a za druhé, že oba, Ratich i Komenský, ze třetího čerpali, z muže, který směr vědeckého přemýšlení na více než jedno tisíciletí rozhodně stanovil, totiž z velikého Bacona Verulamského. Jak ostrovtipný švédský kancléř Oxenstiern, s kterým také Ratich, jakož později i Komenský rozmlouval, vhodně poznamenává, dobře rozuměl Ratich poklesky školy odkrývati, avšak léky proti nim nebyly postačitelny. „Dosti měl úsudku, aby nedostatky bývalého poznal, ale málo, aby jim odpomohl. On tuší mnohé lepší, ale nazírá je jen ve všeobecných obrysech jako princip. Chce-li po zásadách svých něco uskutečniti, do škol uvésti, jeví se býti nejasným a neschopným. Důvěřuje principům těmto, slibuje, což při své praktické neschopnosti není s to vyplniti; tak jeví se i těm, již mu příznivi jsou, charlatanem. Veliký tento konflikt jeho ideálů s jeho neschopností, tyto realisovati, činí muže nešťastným; on objevuje se v tomto ohledu charakteristickým předchůdcem pozdějších methodiků, zvláště Pestalozziho. Tak Raumer (Děj. paed. I. 36.) Úsudku tomuto ničeho jsme nepřičinili.

Komenský objevuje se naproti tomu při všem svém idealismu na poli všeobecně lidských záležitostí výtečným praktickým učitelem. Proto pohybuje se jeho „didactica magna“, jeho „veliké vyučovatelství“ nikoli ve všeobecných obrysech, nýbrž ono rozpřádá se, zvláště ve druhé polovici až k formulování docela zvláštních předpisů, kterých učitel v praxi vyučovatelské bezprostředně užiti může.

A